मातृकाव्याख्या सर्वदुःघा

२६६

20 पत्रागि

इति श्रीमहोपाध्यायश्रीलक्ष्मीवल्लभमल्लिनाथसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्याने सर्वंकषाख्ये
प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ श्री ॥ श्रीमहालक्ष्म्यै नमः श्रीकपालेश्वराय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ अवि
घ्नमस्तु ॥ राम ॥ अस्मिन्सर्गे गंडवर्णलाय बीजमवापति । यियक्षमाणेनेति । अथ द्वितीयं सर्गे
प्रवृणनं तं यियक्षमाणेन नयपूर्वमिष्टता । यतः सर्वं तान्तुं हरिजनादि । पार्थेन च पाण्डु
पुत्रेण राजसूयं दामिष्यमाण अन्यथैव श्रीमान्नोदकस्यात् आहूतः आकारितः कस्यैतः कं ... । श्री
स्मारणादीर्घौ तथा अग्निचैयषं दिशा गुपालप्रतिलक्षणेनातिप्रति आगत्य यजुः स्थपइत्य अपि...
अभिरतागइतिकर्मप्रवचनीयकत्वेनतद्योगाद्वितीया वा । प्रतिष्ठासुः प्रस्थातुमिच्छुः दिष्टेन संस्कृत
पुरस्य यः सुरद्विषन्सुरारिः द्विषामिनदति शानुः प्रयत्नेन कैकेयसमदिपः येन्मुवोवचमितिवैकल्पि
कः पक्षो अतिषिद्धः कार्यद्वयेन सुरकार्यं सुहृत्कार्यं । यदिव कपेमात्कुलोविप्रतिरोधात् द्वावसुरकस्रो द
र्शः संदिहानः आसीत् । अनोमगस्यापमवसरइति भावः ॥ ४ ॥ एवं भीत दोजं संदेहनुपनम
स्य मंत्रो विद्वद्भागमनमाह । तुरकाय्येति अथ संदेहानन्तरं ... हरिरजिनमः आकाश

अतिपूर्वकाद् द्व्यपो गावः कर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया । पुरस्कार्यो बृहस्पतिसुजोऽनुगावनु याप्यनो
यस्य तां गोपतिर्धिषणाङ्गुरुः सुजोऽदैत्यगुरुः काव्य इति चामरः । चेंद्रस्यदुर्मां वांडी स्त्रि यं अ । बि
अपलाप अत्र स्रीकुल्याप्रियं इति निदर्शना भेदः उद्भवसो [illegible] न्यां [illegible] सार्द्ध उद्भवसामान्यां सहसद्व
आसदलेनागमित्र । सदसः प्रासादित्वात्प्रावः सदेर्लिङ्[illegible] दित्वाद्[illegible] देशः अत्र मन्तुः गि
रिपछं । समारुह्य प्रासादं वारहोगतः अरण्यपनिः [illegible] वामत्र यद्वा वक्त्रा विनापि चेति ॥३॥ ऽ
[illegible] मानेति ज्वलनः शीतपे अनुप [illegible] वायसम्भुपयु [illegible] मिलंती [illegible] मानान् [illegible] लंनी
धातोर्वक्तुं वाङ्[illegible] देशः त्रियासमस्ति हारे यङ् । अतोलि [illegible] नाद [illegible] हिए ॥ असो न राजु रूपं
एवविंशिरेव नो[illegible] न यः [illegible] यो द्वित्रिंशात य स्याप [illegible] देशे [illegible] टिष्ठा णत्या [illegible] प्रसमा
आस्थानी । आस्थानी क्लीबमास्थानं स्थानं दुं सकयोः सदइत्यमरः । सेवे वेदिः वेदिः परि
ष्कृताङ्गमिरित्यमरः । तस्यां सभावेद्यां यघोतिष्ठत्[illegible] पते स्म घटते लिङ् । रूपं कालेकाले ॥
आरसेति । रत्नानां स्तम्भाः इति षष्ठी समासः । विशेषपर्यवसाना [illegible] कोऽर्थस्त । ते पुरः
कोनाम प्रतिमाः संक्रान्तप्रतिबिम्बाः प्रतिमानं प्रतिबिम्बं प्रतिमेत्यमरः । तत्र यः एकाकी तो ॥२७॥

असहायाऽपिनकोदक्किनीन्द्रा सा तां नायक्सा किंनीच प्रत्ययः। पदि तो ऽजितः सर्वतः प्रपे विश्वं वे
तितसि प्रत्ययः। सच सर्वात्मया भक्तिनैना आमि ध्येत णेरूपे णप्रतिबिंब रूपस्वात्तु रूपसम
५ हे नवतां वैप्रेक्षा। चकासिरे पुरूषा ध्रुवबंध विकार समूहतेन ध्वेतं तिवक्र मिति घञ् प्रत्ययः।
एतेन विजनन्वमुक्तं। यद्यपि निस्तं ने निर्गताक्षेपि त्रानिर्जयं तरसं प्रपे। प्रसादाग्र लचरणैर्य वाम
येन्नाव नाविनाविति॥ कामदुघी यमंगत्मेमस्तं नप्राकू ये निषेधोऽहदयतातथापित स्थापि विं
नस्वोपलक्षणत्वाद्दृष्टो चकृतिज्ञावः॥५॥ अध्यासा[illegible] अग्मे[illegible]योपानुजं[illegible] मपी[illegible]घासा मा
माकजः अधित्युः तधुपविष्टाइ सर्पः अधि ग्राड्.ना सांकर्मजि कर्मत्वं आसक्तपवेश लिटि या
मासद्वेसमप्रत्ययः। [illegible]ते लिडी [illegible]रक्तुप्रयोगः। आ[illegible]प्रसय[illegible]
योगस्य[illegible] एवे तिनियमादस्तेनी मनेपदं॥ नैः पृष्ठैः केसरी [illegible] सिंहैः [illegible] त्रि[illegible]
[illegible]स्वराणानुपमा साधर्म्य[illegible] उकावहेः [illegible] संप्रसारणं। त्रिणीकू [illegible]
[illegible]संज्ञा[illegible] ग[illegible]वि[illegible] गमि[illegible] उपमालंकारः॥५॥ [illegible] यायेति अथोप
[illegible]नंतरं [illegible] विव [illegible]ति विवक्षणो [illegible] लुङि ति[illegible]माया रः अन योऽध्य[illegible]

वक्रव्याइतिरत्ने श्रिणः रव्य्ड्ःदेव्रान्नावः हरिःगुर्वोरुद्रवरामयोपितव्यड्येष्टताजेज्ञादियायचाध्यो
गुरुव्यामिसर्पर्थः गुरुणापिहतोरत्नयोकार्ययोः पूर्वोक्तयोस्त्वंविप्रतिषेधोविरोधमात्वदि
आरव्धानवानन्तुल्यबलविरोधावप्रतिषेधः॥६॥घोतिनेति(कुंदमाघलवः पुष्पविशेषः मा
घवंकुंदमि समस्तकुंदकुसुमलाग्राणा) वदंतायस्यतस्यकुंदकुसुमलायदेवः अग्रातशुभ्रत्व
पवयाद्दिन्यश्रीतिअर्चीनपूर्वप [illegible] दृढकुत्र हिमसमासांतोवैजापिकोदंतादेशः तस्य
हरिः सरस्वतीअंतः प्रधानासत्ताअंतः सत्तासत्तात्यंमरभित्यर्थः साघोतितानुप्रका
३० शितायेः सोसिमिनेः स्नापितेवक्षालितेवस्नातेणंयेतादृक्ः अतिहृिःयांदिनापुनामाः
तादृव्चः शुभ्रावर्णास्तुटाक्षरास्वश्च्छकाति-ध्यानेवत्स्तामाविरुद्धयोगेनशुभ्रः स्नानेन
तुल्यमुत्प्रेक्ष्यतेस्मितपूर्वोपिनापिहरिरितिलायः॥७॥कार्यविप्रतिषेधे निर्वेधतस्य
समतस्थेमाविद्दयिष्यरूपंद्विनमानस्वतावत्परिहरति।नवक्रिरामिति।नवक्रियायुग
कावौमवसरप्रदानायप्रसंजनायित्यर्थः नासाकेवचां।सिसिद्धांतोद्यापनार्थमनुजाने
॥३॥

नन्वसिद्धान्तत्वेनैतस्यार्थः । तथाहि पूर्वरङ्ग्यते यस्मिन्निति पूर्वरङ्गो नाट्यशालां तत्कृतकर्माऽपि पूर्व
रङ्ग इति दशरूपके । अतः पूर्वरङ्गो नाम रङ्गप्रसाधनात्मको रङ्गविघ्नशान्तिकारको नान्दीपाठनाट
वादित्राद्यनेकाङ्गविशिष्टो नाट्यस्याङ्गभूतो व्यापारविशेषः । तदुक्तं वसन्तराजीये यन्नाट्यवस्तु
नः पूर्वं रङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्वरङ्गः प्रकीर्तितः । इति स पूर्वरङ्गः नाट के
केन वर्नात्वकीयं तत्र वर्णयसि सर्पः । वैधाभ्रूः । नैव वस्तु नद्ध इति वर्जनस्य प्रसंजना स्यप्रवर्तना
येति यावत् । अतः प्रथमवाहेनदोषायेति भावः । पूर्वरङ्गः प्रस्तावनेत्याद्यरङ्गराजः त
दिं सा । पूर्वरङ्गं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते । प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापये
प त्ततः ॥ प्रेक्षकै रङ्गमतेऽत्र प्रस्तावनेति च ॥ आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्य
ते इति दशरूपकाद्युक्तभेदविरोधादिति तत्र हि वाक्ये पूर्वरङ्गयोः प्रसंजकत्वरूप
सामान्यस्य वाक्यद्वयेऽशब्दान्तरेण पृथङ्निर्देशात्प्रतिवस्तूपमालङ्कारः ॥ क
श्लोक ॥ ८ ॥ संप्रति स्वमतमाह । करहीति । दिशां जिह्वे रे जपन्नशीलैः इन्न

शाङ्गिनर्ति न्यः कुरए। षेद्योगात्कर्मणि षष्ठी। यात्वनिः श्रीमादि निःहनुं निः करदाः पष्ठ ना
गप्रदाः नागधेयो बलिः करदस्यमरः। ततष्ठिरु यी दिष्टिरागमष्टोतिग तिसंछ यो कुग
तिप्रादयइति नित्यसमासः। अकरदाः करदाः संपद्यमानाः कृताः करदी कृताः मे
पाला यस्य स तथो क्षावशाङ्कृतराजमंडलइत्यर्थः। गपसः स्तुतोधर्मेषु गः। तपश्चां
प्रायेणादौ स्याद्धर्मेलोकांतरेपि चेति वि घः। अस्म द्विना। पि अस्मानो विनापी य
र्थः एधाचिनेस्यादिनात्ती पाविकल्पा प्रसेपंचमी। इत्यापे याणायप्रज्ञवनो
31 नीवेक्यपू एवस्वपी स्यादिना संप्रसारणं। नमस्य स्ती स्यादिना चतुर्थी। अलंसमर्थो हि
कृ र्मचनशीलः नेष्णुर्नविष्णुर्नवीत्यमरः। गाढौ स्थ स्नुरिचका रास्नुप्रत्ययः॥
कुसाकुणामावः अतोजेग्याग्रेवका यो नयज्ञाया त्रीति सार्थः॥ ॥ ननु यह्वोति नैत्रपा
त्रा पालुजे यानुसरणं स्यात्तगाह उत्तिष्ठमानइति उत्तिष्ठमानो वर्धमानः उदेतुर्ध्वक
र्मणी त्यात्मनेपदे। परःशक्तुस्के पयोन पे तं पथ्याहितमारोग्यमिष्टतां स इति शेषः
नापेक्षः नोदासिन्ये नइह ज्यः कुतः हियसादुर्स्पतो वर्धिष्यमाणो लटमस्थे॥२९॥

तिरस्कृतोऽपि वत्सवत्सनोरिति विज्ञापापरमिदं। नवध्यस्तु स्वीय इति ह्यागमा भावः। आम
योक्याधिगदामयावि समरः। सत्रागुरुयनि तिज्ञेः समोलुल्यवत्तौ आमनानावारक्ष्यातौ तौ
अनाीयमो प्यपरे। वद्धिर्महानर्थाय रोगवद्गुलस्तस्यानुपमस्याउनयानुस्मृतिः हे
तेति भावः। उपमालंकारः॥ २॥ नवेष्टत्स्वार्थपरत्वं दोषः लोकानुग्रहस्वादस्याः प्रवर्ते
रित्याशयवानाह। नेति। सत्वतोऽपरंजी सात्वती नाम हरेः पितृष्वसा उ सा दिम्यान्त्री।
तस्याः सत्कुष्ठे घः। बंधुरपि खलो नमःध्यनइति भावः। महामपराध्यति। मुहुर्ले तिया
वैत्पुक्तं घन्कुद्रेत्यादिनावत्रुधा। तनइति शेषः। पत्रदोर्नित्यमसंबंधात्। नइयेन परितपेद्
ओर्दैवादिकाल्कतेरिलङुत्तमैकवचनं किंतु लोकंदेदह्यते गर्हितंदह्यती तिपात्तर। लुप
सेदत्युज्ञ भज्ञ नेदहस्योप्या प्या भावगर्हाप्यामिति पड्। जपत्नमदेहदृशमंनपसावे
सान्यासकुत्वनुमागमः। आहौलोकदहें हनं मां कुः ख्वा करोति कुः खमनुभावयती त्यर्थः।
कुः खवस्यातिलोम्यइति शाप्रत्ययः। अतश्चेघघस्वाज्ञि घ्नतव्यः। पाथेस्त्न प्राप्ने नया

पश्चात्समाधेयइति श्लोकः ॥१४॥ स्वमतं निर्गमयन् परमतं मुमुक्षुः दूषयति समेति । तावद्द्
लकान्तप्रवणापर्यंतमित्यर्थः । ममैव मतमिदं अंगे अपरे जैना अपरं । अथ संबोधनार्थे
कारस्तुः स्याल्लुबन्तौ हे हे भोऽयमरः । गांगुत्र चोरपि षष्ठी चतुर्नुषाद्विनीयास्थकार्थौ
भावपि वामादेशः मतं स्मृयतां । विदोलङ्लदापिमयाप्रोतय्याम न्यथासंदेहाजिन्दाति
रिति श्लोकः । विदुषस्तेऽकुतः संदेहस्तत्राह ॥ ज्ञानस्तारे ज्ञानेन तार्यो विवेकः कार्यवस्तु
निवर्तकार्थं संदिग्धार्थं संशोते अतो ममापि संदेह इत्यर्थः । द्विरुउपव … कर्त
रि लङ् । घलदर्थे सामान्येन विशेषण समर्थन रूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥१२॥५ … वदि
ति । माधवोहरिः यावन्नर्थो यावदर्थं यावदेव धारणं इत्यव्ययीभावः । यावदर्थ
पदानि यस्यास्तां अभिधेयसंमितां सरतां इत्यर्थः । वाचमादाय गच्छति सोऽब्धेः रुन्दि
विररामतु ममा सत्या कृः परिरभ्यो रम इति परस्मै पदं । तथाहि महीयांसः
प्रकृत्यमितभाषिणः कथालापनिषेधादिति श्लोकः । एवंविधलंकारः ॥१३॥ अथा

ह्रति॥ कुलकेन रामं वर्णयं स्तह्रा ख्यमवता रयति। तत इति। वलोरा मोऽनगादे स्कन्तरेणान्वयः। सप
त्नोरि पुः रितुवैरी सपत्नारीत्यमरः। ते स्थापनयोपकारः। तेस्य स्मरणेन नयेनुशयः। पश्चात्तापः।
मेवदनुशया येद्धे पिपश्चा नाणन्तु बंधयोरिति विश्वः। तेन स्फुरती सानुशय स्तुः। तेन मधुराधो
ष्ठः। बिंबमिवेत्युपमित समासः। राधायाः ओष्ठबिंबस्य चुंबनेन विनोदा [illegible] मोष्ठः। बिंब चुंब
नचुंचुः। तेन वित्ते चंचुरे ए। चरणपा विति चंचुप्प्रत्ययः। ओष्ठोष्ठयोः समासे वा पररूपत्व
कर्तव्यं। तेनोपलक्षितः। समरसस्तु रतयोः समरस इति भावः। उपमानुप्रासयोः संसृष्टिः।
॥१४॥ विवक्षितामिति। विवक्षितावचनाभिमानादयेव कुमिष्ठां वचश्च श्रोवासनं ताल
योणि [illegible]। तक्ष्यणे विवक्षा करणा ऐवेस्कविलंबेकिः। प्रतिसहृतां रामानुरा धानि रूपांष्य
पविदः। कार्येन तेनैस्य अन्तस्तवपवनव्याधेरद्ध वस्य गिरमुत्तममपहृतां। सिद्धान्तपक्षतां प्राप
यन् स्वयमसयसा [illegible] लंबि वादिति भावः। रतेनास्य व्यापृतो [illegible]॥१५॥ पूर्णचन्द्रिति।
पुनः मदिरास्वादेन मद्यपानेन योमदस्तेन पाटलिता रक्ती कृता घूर्णितये पोहरिवत्या
वे

दृश्या वदनेयद्दृष्टिलिंपमपलेपतां स्तनादि अस्त्रिचुंबनसंश्लेइतिभावः। तेनपरिष्कृते शुद्धे पुटेपयो
स्नेहसौघूर्णियन्या लू त्रामयपनद्दृतिकामविकारेक्तिः उच्छिष्टपरिष्कृतेत्यत्र तिकालेतु
मंगलाणां शुकुमारेखचैवैपुनगामिति स्मरणादुच्छिष्टपावनत्वविरोधस्यो नासलो लौ
विरोधाभासालंकारः आभासत्वे विरोधस्य विरोधाभासइष्यतइतिलक्षणात् ।।१८।।
आश्लेषेति पुनः आश्लेषलोलुपायाः आलिंगनलुब्धायाः वध्वाः स्तनयोः कार्श्यपर
काष्ठिन्यवशं स्वपरसाक्षिणी उपरक्षेप्सुं निस्संपीडयानतयेतिनाकः स्पष्टा ... संज्ञा
३३ यामितिस्वामसीशाव्यादिनप्रस्पर्धेः। जैनमालामपिमानो ... रहंकारनप्रेमुरवानिलेनि
श्लो० श्वासवातेर्म[illegible]यत्नम्लापयतेप्यंतां कुटः। रोमोद्गमः अद्यैवत्र स्यात्सेतुरा
गमः अम्लानेम्लानिसंबंधाभावादतिशयोक्तिः ।।२७।। इति पुनः संध्यायां अरुणेऽन्या
न्नीषु रक्ता सा रागभूयुत् वैतीति तथोक्ताः कुतः दिपतिश्च ... रोवेषेण रोधिणोपर...
गेवपुषि सांगिनीः स्तनाः स्वेद विप्रुषः स्वेदबिंदु ... स्पर्शातिबिंदुप्रोताः पुमांसो ... ।।३३।।
प

विटपः स्त्रियामित्यमरः ॥ पृथलदृधानः नाम्यस्याकुलु रितिनुमनो वः उपमालंकारः ॥ १५ ॥
प्रेतिपुनः प्रकर्षेण उल्लसन्तां भुं डेलेयाः प्रीतनां स्फूतां नांपद्मरागदलानां माणिक्यखण्डानां
नांत्विषां कां त्याप्रोतेति प्रपूर्वो विदः क्तः मैणि यजादित्वात्संप्रसारणं। कुङ्मलानि रासंतोनी लोनि
रीयं द्वे प्रावारेत्नरासंगो शुभो रहतिकुन्तला। सच्चानमुत्तरीयं चेत्यमरः। लस्यः स्फुचिं कृता
के कवस्यमां वीतपल्लवीं विदधत्र विदधानैः लोहितामिश्रणा चूतपल्लववद्भूषणां कुर्वन्ति। य
पैः भ्रमद्युमलो ... लोहितावित्यमरः। वेचनान् आप्यस्य स्यरः बोऽन्यदीयलीलाद योगाल
दत्तरूपस्मेरणेन दर्शना ॥ १६ ॥ वकुलानीति। पुनः बकुलविक न्यौरि खस्याः वक्त्रस्यानरत्यंत
वासनां विजयातं सहोऽधिवासो वासनंतृप्यपयातयातिमां मुखवसोरके वासितपेत्यर्थः। संस्कारोगंध
माल्याद्यैरधिवासनमुच्यते। मादिरपाकृतानुव्यायं कृतसंसर्गा। प्रयोगेऽपुष्पजालेगंधिन
मित्यर्थः। व्यपेतजपेरनुपसर्गद्वि ... उपसृष्टादुपसर्गयविधानाद्रुपसृष्टपरः
मुखवासिदंमुखवासंपवित्रोषं आमोदः सेतिनिरकारी समरः। उद्गमनं कुर्वन्तीम
ग्य

मापटीका

रारामम्मुखयोस्वर्गे धृतिरोधोनेन रामान्मुखवत्द्वंद्व षमघागंड स्वाकारा नकुणयोः स्तम्भोत्तरस्या नविश्लेष कलेन पूर्वे
सापक्ष्यत्वाद् (गोंगो) ज्ञावेन संबन्धः ॥ तत्कुणस्य चकुणभ्यामादन्यो छप्रमुणाद्वृतिरितिलक्षणात् ॥ २० ॥ जगादेति ।
वदन्निति छन्नकपटय स्वतः एकदेवदनपद्म मित्यर्थः छलनादिशब्देनासत्यप्रतिपादनरूपापकृ धैः
तस्यापर्येत पातिनः प्रांतचारिणः मधुनिलिहंती तिमधुलिहो मधुपान् । किंभूत । उदयैः श्रितेद्द्रूनां स्तु
त्निः श्चेयंथाव ल्यनयन्नि तित हुणाकंकारः तस्य मधुपसं निधायकापकव ० सापेक्षत्वेन संबन्धः ॥
रामो जगादेत्यक्तं किं तदित्याकांक्षायामाह ॥ यदिति । वासुदेवेन नन्दीन मित्यद्दोनं अकातरे
॥२१॥ न आदिन स्यवास्येत्यनादि नवे निर्दोषे दोषआदि नेवामतः । यद्व चन्द्र रितिं छाचिह्नमानस्वपरद्वस्या
न आदिनस्य वास्येत्यनादि ... मित्यर्थः तस्य वचसः सपदि क्रियाविवलम्बुत्तरं सद्योनुष्ठानमेवोत्तरमिति
दिना यानपक्ष्यमाक्षिप्यपठक्त मित्यर्थः तस्यवचसः ... अथैतदेव प्रतिपादयिष्यन्नन्यातित्रायनीयतयोपस्कुरोति नैत
धृतस्येवा चादिति ज्ञायते ॥ २२ ॥ ... नस्याबकुतरया विस्तृता याच्य इत्यर्थः । न विलज्ज्येत्यादिना प्रमङ्
दिति लघुसंक्षिप्तमप्येतद्वचः नेयस्याबकुतरया ... बहोस्य च्छ्रा बाहिदाः । वाचानातिशाघ्यतेनातिरिच्य
निबहोलोपी नृचबहो रितिइकारलोपो बहोस्य ... तथाहि इन्द्रो घानन्द ।। श्री ।।
तेकुर्वत्येत्यादिति ज्ञा वः त्रीडिन कर्माणि लटिपरू अयङ् ङ्डिः स्यदेशाः तथाहि इन्द्रो घानन्द

३४

हृतौघनौघघट।काष्टरांशिदाहको मूसानपास्य र्थः धिरघलम जवो। अग्निश्चिषाग्र नयापूर्णर्णो मह
र्यमल्पमपातिज्ञावना सेतिनाति क्रामतीतेजस्वः ग्रगावच्च मिव रन्ग्र। सोर्थ व्यमलं घ्यहेतुरि सर्थः। अत्र
समानधर्मस्य बिंबप्रतिबिंबतयोक्तेर्दृष्टांतालंकारः॥२३॥ यदिह रविचोनातिगृह्यते अर्हन्त हितागारं
नैरत आह। संक्षिप्तस्येति। अतोहरिकच्छेनातिग्रायनाय स्वोदेवस्तु विस्तरतराः प्रपं-च वतराः प्रप
नेवाशाद्दृइतिघ न्यप्रतिषिध्येरुदोरपेतरपामेवाचः संक्षिप्तस्य अल्पाक्षरस्यापि अर्थेन गरीयसः
सूत्रकल्पस्येत्यर्थः। अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखं। अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदोवि
दुरिति लक्षणात्। अस्यैव वाक्यस्य ज्ञाष्य सूतानां प्ये: समानि यसमासः। स्वादोजं नौच तं क्री
बेसमर्तो नो वितिष्ठति विजयंतां। व्याख्यानरूपा वैधिसर्थः सूत्रव्याख्यानविशेषाः भाष्यः सूत्रस्थं पदमा
दाय वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः। स्वपदानि च वर्ण्यंते भाष्यं भाष्यविदो विदुरिति लक्षणात्। मयार्वा
वदेव विशेषप्रकाशनया स्व्यायतेन लतिशयापायप्रसाख्यापतद्रूपदोषद्रूपर्थः उपमालंकारः॥२४॥
इष्टं यानं सिद्धांतयित्वात ग्रोहृद्यप्रतिरो पहृदिनि धायात्रिभि॥ भिः प्रत्यो वचेष्टे। विरोधि व व सि
सकान्वागीशानपि कुर्वते। नहानपमनुलोमार्धान्य वावः कृतीनां। गिरः। विरोधासादि॥

क्लीनां तु शालानां गिरः। कुस्यः विरोधि वचसः प्रतिकूलवादिनो वाग्मी शास्त्रवत्त्रे नपियवदो वदावदो वक्ता वाग्मी।
...तिः समाधिर्यमरः। स्वकान्ति वाचं कुर्वते जल्पंति। स्यर्थः अनु अनुलोमो नुकूलो प्रियोक्ति चेयाये
नि अनुलोमार्थाः अनुकूलवादि नइत्यर्थः तान् जडान्मंदान पि प्रवाचः प्रगल्भवाचं कुर्वते अतो नास्मद्गि
रः प्रतिवाच्या इत्यर्थः अत्र वागाधानां स्त्रीकरणाद्यशक्यवस्तुकरणरूपा विशेषालंकारः तदो संबंधे
संबंधरूपातिशयोक्तिः प्रतिबोधापि तइति संकरः॥२५॥ नन्वात्मनीनो स्वामिनाबुद्धेः फलमनायाददु
35 कृत्याशयेन शास्त्रज्ञवचनप्रतिकूलमपि ग्राह्यमेवेत्याशंक्याह॥ पद्धतिं कुश्रेमश्री चेयं तेदुर्मेधसो
मंदबुद्धयोपि नित्यमसि चयामेधयोरि ति समासांतो सिच्प्रत्ययः। ग्रंथान् ओशनसादीन् अधियी
त्य पठित्वा गुणाः संधिविग्रहादयो यानासनद्वैधिभावसमाश्रयाख्याः षट् शक्तयः प्रभुमंत्रोत्साहाख्याः
३५ तिस्रः सिद्धयः एवोक्ताः शक्तित्रयसाध्याः पुरुषार्थलाभलक्षणाः ताश्चातिस्रः प्रभावसिद्धिः मंत्रसि
द्धिः उत्साहसिद्धिश्चेति उदयावृद्धिक्षयस्थानानि त्रेति न्यायेनोदयादुच्यते। तत्र वृद्धिक्षयौ शक्ति
सिद्ध्योः एवोपचयापचयौ। स्थानं साम्येनावस्थानं तेषां त्रयमिति त्र्यावर्तं व्याख्या। तं अ
लोकसमर्थाः पर्याप्तिवचनेषु अलमर्थोपिति कुमनप्रत्ययः। पंचांगमंत्राक्तिर्निर्णयविकलानां संध्यादि
नयरूपसंख्याभागपाठकानां अन्ना स्वज्ञानादुद्भववादायोनग्राह्यवचनइत्याति सिद्धिः। अज्ञा ॥३५॥

मरसिंहः। संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः॥ षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः प्रभावोत्साहमं
त्रजाः॥ क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनामिति। तत्रारिजिगीषोर्व्यवस्थाकरणमैक्यं संधिः
प्र॰ब॰लम२ विरोधो विग्रहः विजिगीषोररिं प्रति यात्रा यानं। तयोर्मिथः प्रतिबद्धशक्त्योः कालप्रतिक्षेपतयानुष्ठी
नमासनं। आसनं दुर्बलं यावर्द्धिष्णोर्विक्रमात्मसमै द्वैधीभावः॥ अरिणा पीड्यमानस्य बलवदाश्रयणं
संश्रयः। कोशोद्दंडोद्भवं तेजः प्रभावः। षाड्गुण्यचिंतनं मंत्रः। कर्तव्येषु स्थैर्यात्प्रयत्नः उत्साहः। गतमन्यदिति संश
यः॥२६॥ ननु शास्त्रान्व्याख्याने तत्र शक्तः स एव ग्राह्यवचनैः प्राशंक्यते त्याह॥ अनीतिः अनिती
ति तमनालोचितं कार्यं येन तस्य कार्याकार्यमजानतः तु सर्पः। या चोमस्यसंतीति वाग्मी वावदूकः वचोयुक्तिः
पटुर्वाग्मी वावदूकश्च वक्तरीत्यमरः। वाचोयुक्तिरिति भिन्नमिदं पदं। तस्य वाग्जालं वागाडंबरो निमित्तं लक्ष्य
स्यात्। वेध्यं लक्ष्यं शरव्यं च निमित्तं च समं विदुरिति वैजयंती। अपराद्धपृषोः स्खलितबाणस्य धनुः प्रत
नणं अस्य धानुष्कस्य धन्वी प्रहरणमिति ठक्। उपसंख्यातो कः। अपराद्धपृषत्कोसौ लक्ष्याच्च्युतसायकः
धन्वी धनुष्मान्धानुष्कः इत्यमरः। तस्य विलोलमिव वृथा निष्फलं कार्यं अस्य वचो ग्राह्यं न तु वा[illegible]
त्यर्थः तिनावः॥२७॥ इत्थं षाड्गुण्यादिपाठमाश्रित्य नमं वदतीति सिद्धेः संप्रति द्वयमंत्रस्वरूपमाह॥ सर्वे लिं
गाव्यपि सख्यादौ निता निःशारी राणी वेस्वरूपमित समासः। व्यासस्तोमनानामिवेति लिंगान्तरे पुरुषै

शुकार्येशरीरेऽष्टिवसर्वकार्येष्विस्यर्थः अंगानि स्कंधाएवे तिपूर्ववत्समासः तेषांपंचकमस्तु स्कंधपंचकमित्यंग
पंचकेहितेस्यर्थः।पंचपरिमाणमस्यपंचकं संख्याः संख्यायाः संज्ञा संघ सूत्राध्ययनेष्विति कः प्रत्ययः॥
न्नतोऽक्ति न ज्ञानाचपराः सौगतःबौद्धाः नक्विरित्यप्रत्ययः।तेषामन्यआत्मेवमहि. मेतामन्योमंगोना
स्ति।कर्मणामारंभोपायः पुरुषद्रव्यसंपद्देशकालविभागोविनीपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिरिति पं
चांगानियथाह कामंदकः।साहायाः साधनोपायाविभागोदेशकालयोः।विनिपातःप्रतीकारः सिद्धिः
पंचांगमिष्यतइति रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराः पंचस्कंधाः तत्रविषयप्रपंचोरूपस्कंधः ज्ञा
नप्रपंचोवेदनास्कंधः।आलयज्ञानसंतानोविज्ञानस्कंधोनामप्रपंचः संज्ञास्कंधः वासनाप्रपंचः
संस्कारस्कंधः एवंपंचधापरिवर्तमानोसंतानएव आत्मेतिबौद्धाः एवंचयथा बौद्धानां सर्वे षुकार्ये ३३
ष्वेषु स्कंधपंचकातिरि[illegible]क्तः आत्मानास्ति तथाराज्ञोऽमुष्मांगपंचकातिरिक्तोमंत्रो नास्तीत्युपमालंका
रः।तद्धासमावेसोमे[illegible]वेत्ययमेवयात्राकालइति भावः॥२८॥ अथमंत्रितार्थक्रियाविलंबेदोषमा
ह॥ मंत्रेवीजारः अथरोत्तीरुः गुप्यतइति योधोनद्वयपदाघरः।परेभ्यो न्यरितिन्युद्ध।परंद्रुरा
न्यमुख्येषुपरेरिपरमात्मनोरितिविकः।भेदोविदारणं स्त्रीयामामिसंचत स्यशंकयायिरे स्फालु
विविलंबितुमिस्यर्थः न सहते न क्षमते।शंकहदेसादिनानुमंत्रप्रत्ययः।अतोनचिलं।बिलंबं॥अन्य॥३९॥

थामंत्रं नैदं कार्यहानिः स्यादिति सर्पः ॥ २९ ॥ द्विजनीतिः स्वरूपपर्यालोचनयापि नवितर्कः कार्येद्दसिति
प्रत्याह ॥ आत्मोदय इति । आत्मन उदयः वृद्धिः परस्य हानेः स्यान्निर्हानिः स्यादहानिम्न्योनिर्दिष्टोऽयणा
दिको निप्रत्ययः इति द्वयं दंपरिमाणमस्यास्तीति द्वयप्यैतावती किमिदम्यां लोपश्च इति वतुपो घः प्रत्ययः मि
तस्मेतिङीपानीतिः संग्रहः एतद्व्यातिरिक्तो नवक्षिन्नीतिपदार्थोऽस्तीति सर्पः । यदन्यत्पाड्गुण्यादि वि
धीनं सर्वेऽप्ययमस्यैव प्रपंचइत्याह ॥ तदिति । तत्त्वद्वयमतुरीकृत्य तं गामीकृत्यतुरीकृत्य तमंगी कृ
त्यमितिसर्पः उर्यादिच्चिडाश्चेति गतिसंज्ञायां कुगतिप्रादय इति समासे क्त्वो ल्यपत्वादेशः । कृति नि
कुशलैर्वाचस्पत्यं वाग्मित्वं । कस्कादित्वात्सत्वं पतिपुत्रेत्यादिना लुगितिद्विरस्वा [illegible]
तत्रछंदोविषयत्वाद्ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्प्रत्ययः । प्रत्यर्पयेते विस्तार्यते कर्मणि लट् ॥ तन्नात [illegible]
वीत्याह तं स्यादात्मोदयार्थीं जिरचितं बाहुश्रुत्यं तद्व्याख्यानरीयस्त्वात्तस्यति मार्गः ॥ ३० ॥ नकुल
श्रोदयस्य किं पराहितस्यात्त्वाह ॥ तदपि यो गइति महीयसां महतामनंपरेण विप्रसूतेनापि महि
मोपचयेण न प्रियोगसंतोषलाभेन अत्र न स्य नावधूर्णः सन चंद्रोदयाकांक्षी बध्यर्थो मिति
नाव ः । महार्णवो दृष्टांतः निष्ठयो यस्मिन दृष्टांतो निदर्शनमुपमानमिति यावत् । नराः [illegible]

माघटीका
३१
सर्ग २

त्रा बलं बुद्धिः कार्याज्ञ संतुष्टाश्चित्तजान हा संतुष्टापार्थिवाद्यं व सकल गुणगणिका
न्या पादिति भावः। नायं दृष्टान्तालंकारः। बिंबप्रतिबिंबभावेनौपम्यागम्यत्वेन स्यो स्थानात्। किं तु दृष्टा
ष्टांतत्राद्यं नतस्मान्निधानात् उपमालंकारः अतएव दृष्टान्तोदाहरणनिदर्शनरूपः। उरा ब्दानम्रयो
र्व्याः प्रोन रू तथा पत्नेरिति एकावलीकारः ॥३१॥ तथापि संतोषपदा षमाहत। संपदा सुस्थिरंमन्यो भ
वति स्वल्पयापि यः कृत कृत्यो विधिर्मन्ये न वर्द्धयति तस्य तां। संपदेति। यः स्वल्पयापि संपदा
सुस्थिरं मन्यात्मानं मन्यत इति सुस्थिरंमन्यः स्वस्थमान भवति। आत्ममाने खश्चेति खश् प्रत्य
येमुमागमः। तस्याल्पसंतुष्टस्य तां स्वल्पसंपदं कृतकृत्यस्तावतैव कृतार्थो विधिर्दैवमपि न
वर्द्धयति मन्ये। पुरुषदिनादैवमपि जुगुप्सते तत् एव कृतकेपराध्यादिति। भावः ॥३२॥ किं च परा
कम एव उद्योनान्य इत्याह। समूलेति। मानिनो निमानवंतः परान् शत्रून् समूलं ह यथा सम
लघातमघ्नंतः अनुन्मूलयंत इत्यर्थः। समूलोन्कृतिजीवेषु हन्कृञ्ग्रह इति णमुल् प्रत्ययः। किषा
दिषुयथाविध्यनुप्रयोग इति हंतेरनुप्रयोगः। नोद्यंति किं तु हव्यवो घ्नंतीत्यर्थः। तत्र हसैवो
दयं प्रत्यवती स्ये घं। गाढं च तन्मोघ्रतमसं। ध्वांते गाढं घ तमसं समिपि स्यमरः॥ अथ समघोष्य



रम
॥३२॥

प्रध्वंसितान्धतमसं येन सम्बुद्ध्या प्राणिति स्म कार विकल्पाहरणं दृष्टान्तः॥१५॥

न्यस्तमस्त्र इव सर्वप्रत्ययः। अत्रापि दृष्टान्तोऽयमहार्णवइति वदुपमालंकारो ऽनहदृष्टान्त इति दृष्ट
व्यं॥३३॥ किं वा नु स्थितिं न दृश्योः प्रतिष्ठे वटुघटे स्थाणु॥ विपक्षेति। विपक्षसंज्ञा न्रुमे मरिवि लीक्रु एव
रिवरज्जुसर्पः॥ सरूहे लाऽनुरूपस्यैव सर्पः प्रतिष्ठाकुले नास्ति खलु। तथा हि उदकं कर्दं धूलि
स्वपरिमाविनी स्थिति भावः। पंकनामना खा अन पः धूले स्व सर्पः। नावतीष्ठते किंतु नीले व
तीष्ठती सर्पः। स एव प्रतिभ्यसद्वइत्यात्मने पदं। वाक्यभेदेन प्रतिबिंब नाक्षपात्र। दृष्टांता
लंकारः॥३४॥ न च यमे कार्की रिक्षुपान्कः किमस्मान्चरिचतीत्याशंक्याह॥ धिर्यति इति।
एकोपि रिक्षुर्यावत् धिर्यते अवतिष्ठते घ न अवासिका न इति धानो स्तोदादि कालकर्ता। रिक्ष
टिकयक्षि धिर्व तिरि डादेशः। नाचलतद्वधिरक्षुरवंकुतः। यावत्तावद्व साकल्येवधावि सम
रः। तथा हि। अंसिंकायाः अपंस्यं पुमावसे हि केयो राक्षु स्तमस्त्न राक्षुः। स्वनानुः सो हि केयो
विधुंतुद इत्यमरः। स्त्री न्योटक। असुर कुहां देवानां पुरो गसोऽयं हि। प्राति बाधते पाह
र्यात्साऽयं ग्रहं सूर्यं चेति भावः। तस्मादेकोपि राकुः छेत्तव्यइति भावः। अग्नेः ऽप

स्पष्टम् ॥ राज्ञोः शोषं न शोषयेदिति तात्पर्यं विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥ ३५ ॥ उपकर्त्रेन

स्तुतो यश्चैद्यः किं नः करिष्यतीत्याशङ्क्य स्वबलवत्त्वं वक्तुं मित्रामित्रयोश्च बलाबलविवेकं तावत्करोति ।

सरलेति । क्रियया उपकारापकाराभ्यामन्यतररूपया निर्वर्त्तितः कृत्रिमः ततः स्वाभाविकं सख्या सुहृदः

स्यान् बलाबलानि एवं शत्रुश्च कृत्रिमो गरीयान् गुरुतरः हि यस्मात्कारणात् कृत्रिमममित्रं भूतकारणा

उपकारापकारयोर्यथाक्रमं निर्वर्तनादिति शेषः । उक्तं कार्योपाधेर्यो वैरी नमनं पाद्यं न ये मि

त्रामित्रतां वोपयान्ति नापायान्ति तरी यस्याभिति मा चः ॥ ३६ ॥ सहजप्राकृतेनोभयेव मि सा हृ । स्वाभा

विकामिति । सहजाश्च सहज एकाङ्गारी स्वजनयुवानः तत्र सहजामित्रं मातृष्वसृस्य पादिः सहजमात्

स्थपितृव्यस्तनुजादिः प्राकृत्या सिद्धः प्राकृतः दूर्वी नो कृत्रिमसहजलक्षणद्वयधीः तत्र विषय

नन्तरः प्राकृतस्तुः तदनन्तरः प्राकृतमित्रं अपि लक्ष्यं । मोऽस्य सहजप्राकृतौ हि तु त्वशाऽरिर्गुमित्रे वा

अमित्रोऽमित्रे च स्याताम् कदाचित्कार्यवशादिति यमेगो के परस्परतापेणान्तेन तु न कृत्रिमवत्

शत्रुरेव मित्रं च मित्रमेवेति कृत्रिमा एव मित्रामित्रोपकारी पा सो नकु मकृ उतोऽपि प्रा

कृतावि स्पर्धः एतेन कृत्रिमस्येवैसा वीप वादी तीसकृ ॥ ३७ ॥ एवं चेद्रूसामा कृपेत्तस्य ॥ ३८ ॥

परं तूपकाराऽपकारावेव तयोर्मित्रामित्रयोर्लक्षणं स्वरूपं लक्ष्यं प्रदृश्यं उपकर्तैव मित्रं अपकर्तैव शत्रुरित्यर्थः ॥

सच शिशुपालः सहजं शत्रुत्वात् संधातव्यो न तु यातव्य इत्यत्राह । उपकर्त्रेति ॥ उपकर्त्रा उपकारिणा अरिणापि सहजेन प्राकृतेनेवेति शेषः । संधिः कार्यः अरिरपि उपकारी चेत् न कृत्रिम मित्रतायाः बलीयस्या यावज्जीवं नाविन्यासतोऽपि संलब्धादिति भावः । एवमपकारिणा मित्रेणापि सहजप्राकृतेनेवेति शेषः । संधिर्न कार्यः मित्रस्यापवादेन वैरिणो वा विरुध्यादित्याशयः क्रियया तयोर्वैपरीत्यात् दृष्टमेवेत्याह ॥ क्रियस्मात् सहजमित्रत्वेऽपि चैद्यः क्रियया शत्रुत्वात् तस्य एवेति भावः ॥ ३० ॥ अथ चैद्यस्य कृत्रिमशत्रुत्वं वक्तुं कैः श्लोकैराह ॥ तयेत्यादि ॥ रुक्मिणीहरणाभ्युदितमत्सरम् इत्यादि प्रश्नः ॥ सम धर्मेण हरतेत्यर्थः । राक्षसेनोद्वाहेनेति याज्ञवल्क्यः । गान्धर्वो राक्षसश्चैव धर्म्यौ क्षत्रस्य तौ स्मृताविति मनुः । तयाचैद्यो विप्रहितः उपकृतः कृपणं तत्र धार्ष्ट्यं । बन्धुमहत्सु स्वमहत्सु स्ववेदितरोऽपि यः महत्तया तं महत्तं त्यक्त्वापि समस्तैः सामर्थ्येन रूपार्थतरन्ध्रा सः ॥ अथ चैद्योऽपि चैवविप्रहृत इत्याह ॥ तयेति । वयित्कमेव रपत्नंपु मांसं । यो मन्तरकालः संजनं गतस्य ति सचैद्यः इमां पुरीं द्वारकां प्राप्तिनो यमनं कुर्याः

माघटीका
२८
सर्ग२

31

यस्याम्स्तां मेरोरुत्कटी मानुमं धकारइव अरो लीन ।रुद्रवान्ररूधेरनिमेलुत्कि सिंचिवद्धिः॥कुम्भ
कृए॥अपकारांतरमाह॥आलंप्येति।सवैद्यौव मोः यादव नेदस्वहा रान्न नार्यो।का यो
आयाप्यतु नृपतिराग्रइ सम रु॥अपाहरन्नु तियावत्तइदं दृगरापहारणं आलप्योद्ग्रायोलं
नालपनी यमिस्यर्थः अलंरवल्वोः प्रति पे धयो प्राचांत्वे तिल्का प्रस्वपेरसमासे लपत्नादेश्नोः।
पतः पापानां पापात्मनां कथा न यनमपि कारणमपिचिंति पुरुत्कुधि कुचिच श्रेइप्रस्य यः॥
ओप्रियरुअन र्घा यालं रात्रेनमः स्वस्त्रात्या हि माचकुप ।अत्र निषिध्य मानालपनत्का ये
मस्रियः प्राप्तिः।तन्नु रवेनतत्कारणालपननिषेधसमर्थना कार्येणकारणसमर्थको
१व यांतरन्यासः॥ ॥फलितमाह॥चिरोद्भव इति।एवं न वलाविरो [illegible] ।विप्रकृतः राघेरनिकेत
र्मणिचः बहुधानो नमार्ज वैधिप्रदृष्टौ तौ कर्तात्र तप्रवातामहे रेः पितृष्य स्यात स्वाः सुतः
पैतृष्वस्त्रेय पत्या त्स्कृज मित्रमपीति ताकः सचैद्यः त्रिय पार्श्ववी का न्योन्याप त्रिय
पाअरिर्निर्वस्यैतत्कृत्रिम मुत्कुः त्रियतइ स्वपः।अतो बलीयस्त्वादनुपेक्ष्यतइति नाक्यः॥४१॥

विराधा॥२

राम
॥३४॥

तपानुकम्पाकार्याद्दोषमाह। विघ्रायेति। येनरुः पुमांसः स्युः। पुमांसः पंचजनाः पुरुषाः पूरुषा न
रा इत्यमरः। स्यामर्षप्रतिघरोषक्रोधो वैर अपकारे विधाय स्वयं चापकृत्ये य पयःऽदा
पुचे सतेऽश्न तेतेन रःबक्षेगु लोकाक्ष स्क्रगुलोस्वधी स्वदेन्तणाइ तिवैजयन्ती उदा। दिषमर्चिषां
तामग्निंतप्रक्षिप्यास्तिमोरुवं तं आत्मानमुद्धरत्यपीनावः। शौरते स्वयं तितह लाभोहेतुरि
सघेः राउः रुडिः तीक्ष्णागामः। अत्रायपतद्दोसेश्वोरतइति विद्धीहोहासीन्यश्रायपनंपोवो स्या।
यं योः निदि दैवकवोलसं नवास्साद्दृश्यस्माद्दृश्यलक्षणा आयामसंनवद स्न संबंधे वाक्या
र्थे वा स्यार्थ समारोपाद्वा स्यैकवाक्यतायां तदन्नावादिस्यलेकारः। सर्वस्व कारा:॥ ४२॥
तथापि वान्धवा सोढुमत्यइत्याह मनागिति। यः क्षमी सहनशीलः शान्तिस्य प्रत्यवेक्षे
गुणितीधिण्गुणप्रसंगः। सत्सोढामनागल्पं वा अनभ्यासवृत्त्यावृत्ति तायः। अनभ्यास सैत्ये
वृत्यासकृद्वा अनल्प त्वेपीतितावः। विराध्यंतमपकुर्वाणं कामं सद्यां क्षाम्यतु क्षमतां
संजीवनामलोत्रिभामामस्हानादार्थ स्वमति दीर्घः। क्रियासमभिहारेण द्वंद्वानैःकृपे पौनः
नैवसंयपर्वः नवपुंवाकस्य छनेकार्थसंदेशपायविराध्यं तं कः क्षमेत सहेत सोढुमशक्यत्या



मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी। क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः॥४३॥

वे

सगर तनकोपात् सर्पः । शाकलि द्वि नित्रा ... स्वर्थौ लिङ्गक्षमुप सहने देवादिको नो वादिकश्च । ...
ननु सर्वलक्षमेव पुंसो भूषणं भवतापराधे पि क्षन्तव्यमत आह ॥ अन्यदेति । अन्यदा तु
तैरव्यतिरिक्ते काले यो पि नोल्लङ्घेव पुंसोन्यदा अपरि मेव क्षमा भूषणं परिभवे तु
योषितः स्तुरतेषु वेथ्या । पत्यं घा स्वी मिधृष्टे पर्ये च पुर्चि पातस्यादिस्यमरः । पराक्रमः पौ
रुषं भूषणतमनेनेति भूषणमाभरणं एवं च क्रियावचनं स्तोनि यतल्लिंगत्वाद्वीरो धः इ
ति वक्ष्यते तः कुलत्वत्वं ॥ ३१ ॥ अथ परिवेष्ट्यं चे पराक्रम त्रिभिर्निर्दिशमाह । स्थिति पु
४० रस्य शत्रोरवज्ञया अपमानेन यत्दुःखं तेन दग्धस्य स्वा अनरवमाज्जीवतः गर्हि ४०
तज्जीवि सरमास्याको घइति लटः । शत्रोर्द्विषः जीवति प्राणान् धारय पति नतव्याः
क्लेशकारिणः गर्भधारणप्रसवादिवेदनाकारिणः तस्मान्तिरिक्तार्थक्रि याहीनस्य
स्यर्पः तस्याजननमानं अजननानिरसनं अनुत्पत्तिरेवास्तु जननी क्लेशनिवृत्यर्थं
रामतारा ... पिति भावः । अक्रोशेन जीवनि रितिनाश्चि रवोजयिधानो रनिप्रत्ययः ॥ ३२ ॥

पादेति। यः ॥ ६ ॥ इं इ गः पादेन आहतं सन्तमुद्धाय मूर्धानमाहन्तेत्युक्तेव शिरो धियो हालितद्रु जः अवे
तनमारी ति भावः अपमानस्यापि स्व स्थात्सन्तु हादेवदेहिन स्नेन माद्दरं श्रेष्ठव्यतिरेकालंका रः
॥ ७ ॥ असंपादयद्धति। किंच जाति ब्राह्मणत्वादिः क्रिया यज्ञाध्ययनयादिगुणः शौर्यादिः तेः
साधनैः करणैर्लब्धीयया। किंचदर्पेन मुक्तं की सीदि पुरुषार्थं अन्यजगो त्यपाकशो कुर्यादिभिः
स्वाभिधेयमूर्तेः करणैः किं यद्दर्पे नामादि व्यवहारकर्पं प्र चाजनम संपादयतः उत्तम यत्र ना
जात्यादि प्रवृत्तिनिमित्त शून्यस्यादि छादि शाब्द स्य वतन्त्र तस्येति वति प्रत्ययः। स्वच्छा यदृच्छा स्व
छंदः स्वैरि नाव रिताः समाः इति केशवः। संज्ञापि केवलं संज्ञार्थमेव स्वकत्र मारि गाषिकं किंचि
समाजमनु न विनुमन्यजनुता ॥ ८ ॥ न्यस्य ना विन्दु मिथ्यर्षः ॥ ७ ॥ एकमपौरुषं इह षु यिलापौर
षं गृषयति। तुंगसमिति। अद्रोन्तुं गत्यमो नैन्न समस्ता तिशेषः। अस्तनं वंति पराप्रयोऽस्मु
मानो प्यस्तानि ताष्यात नवंती ति पूर्वोक्ता यीणां कदः। संजाद्दुतरा अगाधता नारित्तिसि यो
समुद्रो अगाधत्वा गंजीरता रित्तिइदनुगत्वं ता न्नि मनः। विनि धीरत्व अलंघनी य नाद्भिकुरलं

घनीयस्य कारणं तत्तु नयंतुं न समर्था घलं चत स्मा हृद्दि सिंधुभ्यामधि कोमन स्वीति व्यतिरेकालंका
लंकारः ॥ ६८ ॥ संप्रतिष्ठा गोमार्ईव मनध्यायेत्याह तुल्यइ ति । स्च मर्किः नुः स्फुः अपराधे अप
कोरेनुल्येपि मानुमंतं स्हृयं विरेणग्रसते हिमांशुं चंद्रं आक्रुद्राश्चिग्रसतेगिलतीतियत्
ग्रसतेगा ... णा मिस्यति धानात् । ता^ न्मृदिमः मार्दवस्य फलं स्फुटं । तद्धि पक्षेण त्र वितर्व्यं
अन्यथा मरहुः सर्वत्र बाध्यतइति भावः । स्त च प्रस्कृ नाम प्रस्कृतो कुकथनेन साऊप्यात्प्रती
यतइस्यप्रस्कृतप्रशंसा भेदोयं अप्रस्कृत स्य कथनात् प्रस्कृतं यन्गाम्यतेअप्रस्कृतप्रशंसेयं
सारूप्यादितियं त्रितेक्षणात् ... प्रतद्विव गंयतेरेणाह । स्वयमिति । असा राणां दुर्बलानां नि
दर्शनं दृष्टांतः अतएव बकुल ... = णमिषद समासान्तं णं तणेकल्पइत्यर्थः । चि मोषा स्तु लो
४१ वकुत्वं । पुरस्तादिति बकुच प्रत्ययः । प्रकृते पूर्वं चप्रवर्तितस्यादीपद समासो बकुच । प्रकृति
विवेकइति वचनात् । प्रकृति लिंगता तोके पुर्णिधो रषान रो त्येपि परो वा तु रित्यप मितरां
भावः बकुत्तरामिति स्पष्टोपमा साहचर्याल्लोपेदह्येदग्रियादितिदंडिना कल्पवादिनामोप
मावाचकेषु ... धानात् तस्मिन्लुप्ते अपि प्राप्तसति स्वयं प्रणामने स्वयमेव प्रकीर्णेव तिकर्मवल्क ॥ ५१ ॥

मेणात्तुल्यक्रियनद्दूतिकर्मवाचीयथाहकामंदकः। यदासमस्तांप्रसमंनिहंतुपराक्रमाइत्तिनम
च्यचित्रं। तदाशियकयादहितान्नुकुर्वन्तेनुपांनतःकर्षणपाठानि कावकर्मणोरित्याःसमेनपदं॥ तनु
त्तस्तनुननमांक्लिणामितियकप्रतिषेधःवायुनात्तणमिवअलीयसोप्यरिणाहमुरकोरोनप
रिभूतइत्यर्थःउपमालंकारः॥५०॥ पुनःपौरुषेगुणमाह तेजस्वीतिदवीयानपिदूरस्थो
पि। स्थूलेदूरेत्यादिनापूर्वगुणयणादिनापूर्वगुणयणादिपरलोपोतेजस्वीतेजस्वि
नामध्येगण्यतेसंस्थायतेतथाहि। पंचभिरग्निभिःसाध्यंतपोयस्यपंचतपसःपंचाग्नि
मध्येनपस्यतस्तपनोर्कोजातवेदसामग्नीनांपंचमःपंचानांपूरणःपंचमोजातवेदाभ
वतीत्यर्थः। विशेषणसामान्यसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः॥५१॥ गुणांतरंचव्यतिरेकेणा
ह। अकृत्वाहेलयापादमुच्चैर्मूर्ध्नसु विद्विषांकथंकारमनालंबाविंतिर्यांमधिरोहति॥
अकृत्वेतिपृच्छैरभतमुचिद्विषांमूर्ध्नसुहेलयापादमकृत्वाअनिधायकथंकारंपूर्ववदितिनि
निषेधासमासपिनलयवादेशःकीर्तिःकथंकारंकथमितिसर्वःअन्यथैवंकथमित्यत्थंसुसि
द्वाप्रयोगाश्चेदित्यर्थः। कादेवकृशेनकथंकारवर्णनरुक्तउत्तमालंबानिराधारांघांदिव

माघटीका

सगर मथितोऽसत्तिन कथं विदितिस्यर्थः। किं चिन्निश्रेण्यादिकमन्तरेणैव सेदस्वदूरोरोहक स्वादिति
भावः। तस्मात्कीर्ति निश्छतापौरुषमेवाश्रयणीयमिति श्लोकतात्पर्यं। कीर्तिगद्दुलोरने दोप
चारात् समानकर्तृकनिर्वाहः। अत्राप्रस्तुतयतायाः कीर्तेर्विशेषणमहिम्ना अप्रस्तुतया सा
दारोहकस्त्रियव्यवहारप्रतीतेः समासोक्तिः॥५२॥ पौरुषमेवाश्रयाइत्यत्रान्वयव्यतिरे
४५ केण दृष्टान्तमाह। अंकेति। अंके पृष्ठे सुसुप्तमप्याधिरोपितोऽपि मृगोयेन स मृगाङ्कः चन्द्रो
मृगलाञ्छनो मृगांकः। कः निष्ठुरं यथा तथा क्षिप्तो हतो मृगपूगः मृगसमूहो येन सः केसरी सिंहो
मृगाधिपः। मृगयोरपि ख्यातइति शेषः। तस्माद्दशोगो मार्दवं दुष्कीर्तये पौरुषं तु कीर्तये
५२ इति भावः। अत्राप्रस्तुतकथनाप्रस्तुतार्थप्रतीतेरप्रस्तुतप्रशंसा॥५३॥ ननु सामादि
चतुरुपायमुपेक्ष्य किं पाशिकसिद्धिना दण्डेन। [illegible]। यथाम नुः। सामभेदैर्दानै
नसमस्तैरथवा पृथक्। विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचनेति। तस्मात्सामे
मेव युक्तमित्याशंक्याह द्वाभ्यां निराचष्टे। चतुर्थेत्यादि। चतुर्थोपायसाध्ये दण्डसाध्ये
रिपौ सान्त्वं साम। साम सान्त्वम् तु मे समेत्यमरः। अपक्रिया अपकारः। तथाहि ॥ श्री ॥

राम

आमज्वरं अपक्वज्वरं आप्य। आमो रोगा रोगभेदे आमो पक्वेऽनुवाच्य
वदिति विश्वः॥१॥

चघं स्वेदाहं हि स्वेदेन प्रतिकार्यमित्यर्थः। स्वेदस्तु स्वेदने धर्मे इति विश्वः। ऊर्ध्वं कोऽत्र सा परिलिं
चति न कोपास्य पः ज्वरितस्यां मेः सेकवत्कुत्रस्य सांशं स्तुदीपकं स्यात् अतो दंष्ट्र एवे
तिकावः। वाक्यमेदे न प्रतिबिंबकारणाक्षिपात्तत्र हं तालंकारः॥५४॥ सामेति। सकोपस्य दुवे
रस्यत स्यचेष्टस्य सामवो दाः प्रियोक्तयः सहसा प्रनष्टस्य बोधितस्यत्स पिबोध्दतस्य तोयबिंदु
वद्दव प्रसक्तवेप। रियेन दीपकाः प्रज्वलन कारिणः नश्यंति करा इत्यर्थः। तस्मादं ज्वरवसनुवचनं
नु अप्ररूढवैरचिपवं॥५५॥ एवं स्थिते पदिके विरुद्धवादपः प्राप्याच श्लेषरूपतान्प्रंत्याह। गुणा
नामिति। गुणानां संधौ इत्यादि नामाय थातथ्यावेत धात्वमनतिक्रम्य वर्तित इति यथातथं य
थार्थं यथायोग्यमिति यावत्। यथार्थं तु यथातथमित्यमरः। यथार्थमिति यथा नावः। आयथा
तथ्यं। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् प्रत्ययः। यथातथयथापरयोः पर्यायेण तिविकल्पात्तनञ्पूर्व
पदवृद्धिः। तस्माद्यथातथ्यात् अयथाप्रयोगात् काले न्यप्रयोगादित्यर्थः। ये अर्थप्रयो
जनं विस्नापयंति विघट्टयंति निष्पं तिकार्यतां लिंकुर्वंतीत्यर्थः [illegible] सानां दंपत्नं विर्
पेषां तत्पोक्ताः ते तद्विषकारिण इत्यर्थः अवश्यं बहुभिश्छिद्रैः। प्रधिवृ रणानन्माद्युते

नद्व सक्षमिन पुंसवलं हस्वेन प्रजानाति पदिक स्यति। हस्वं। लक्षेन नत्सम्य

नाषटीका
८३
समा२

ग्रं

रपदइति वामनः। वस्तातस्य शत्रुरिति संज्ञैषां संज्ञाताः शत्रुसंज्ञिताः शत्रु। एवं तेऽरूपं त्रिणो रा
रपातुपायेनुमर्हति ष्याः गर्हां स्तोः स्यज्याइतियावत्। हेस्यानांकृत्तिरिचे। तिकृता रिषष्ठी।
अतः स्वोक्तेन प्रातिरेफुव्यमितिभावः॥ ५६॥ ननुयातव्योपि कालेयातव्यइत्याशंक्याह। अयमे
वकालइत्याह। स्वेति। किं चिद्भवाः स्वस्यवा स्वमुपचयसामर्थ्यातिरेके यानमेया त्रामा
तुः। यथाकामंद्रवः। प्रायेणासंतो व्यसनेरिपुणं यातव्यमिसेवस्मादिश्नोतितन्नेषपक्षी
व्यसनेष्वनिर्देक्षमस्कस मभ्युदितोनियायादिति। परेवकृत्वाः परस्य शत्रोर्व्यसने
विपदिव्यसनंविपदि २ ग्रंशेदिवकामजकोपयोरिस्यमरः। अगमन्तु। तद्वायाया
घिगुवेयवं व्यसने चोछितोरिपाविति। तद्धयनुक्तपक्षेह यं कस्ठुद्वासीनं अनुगुजा
नंतुद्वासइतिशानजाकारस्यैकारादेशः। स्वानुष्ठापयति प्रेरयतितदुभयत्ता नादि
इद्धकालेन महाचिद०पिन्न स्यतइ साध्यं। ५७। तत्र स्वचस्वमुपचयंद्रष्टीयति। वृत्तेष
यिषमरति। लो कारकं घपिनुमिच्छतोकिल। पिपतः लंघयतः मानं ताक्रष्टः। दोतरि

॥५२॥

राम

ङ्गीपः। अनंख्याम स्वयंभुर्ईशानकूतः अनेक धाय सो आतिपुरुन अतस्व यादवाः अं को नि
धायइ येस्वरूप मित समास्य। वेलेवे ति निंगाल्रा। तान्य याद्वां मौ निधी न न व तः स्मातित्तिष्ठा
वेलेवकू नामिव। येलाकूले। पिवा रिघेरितिभा घतः। रं धेप ति। बध्याति अन्य था। प्रागेव स
र्वं संहृत्य पुरिति भावः॥ ५८॥ अथ मुद्धय धाम्यमपरा पदके शैने वतो विज्ञयला नङ्ग साह्
विज्ञपङ्गा ति। मे नाम्ना:। व अ्ीः विज्ञय: साक्षिमात्रेऽदसा। नरव। फलमाज्जि स। यि समीक्ष्यो
चेमां ख्या ख्या। ख्यचिन्ति आसनि बुद्धि महत्तत्वस्य मूल प्रकृतेः प्रथम विकारस्य कर्या।
योगः सुखदुःखानुभव कत्वे इव अपदिश्यतां यव क्रियतां ऋस्य। ज्ञ मपराज्ञपयोः स्वा
मित्वादिति भावः मां ख्यापाहुः। केवल जव स्पदासी नस्य रूप मोगं यस्मात्पुरुषस्य स्या
धयति बुद्धिरिति॥ ५९॥ अथ पर स्यध्यान माह। हृतनङ्ग ति। त्रिं वारिपुणा मोम सेनेन द
योमी मीत्रोरूपं संपुमारवे मानुरः मानुरसं ख्या। सं नव द्राति द्वीपाद्र स्यण प्रसय:।
उकारघांवौ तादेशोरू मे परा। म्न किमन्यरा। ज्ञिजरा संघे साहि द्वाभ्यां सपत्नी भ्या। अ

माघटी का

सर्ग २

रुः प्रसह्य तोऽन्तरया नाम पिशाच्या संस्थितश्चेति कथयंति युधिष्ठिरे ते सति वीरस्य विस्मकालो
न विनाय चिरमागाय। विस्मयाहो॥ धिरार्थकाम्य ध्वयम्बुमरः। मित्रव्यसनी मित्र संशयवा
नव्यसनं विपदि संशेयं स्यमरः। दमघोषजातोदमघोषजश्चैद्यः शुरुपिनदम्यतरोः॥ सुदमः
एकाकिखा लघु साध्य इसर्पः॥ इति॥ च ह्यथा पंपर्णा न्युपे सवादिनोक्तः च स्कन्नस्कम्भूराणा
मपिसमपक्षस्वप्नः। न्यास्त्र संवादि च यथाकामंदकः॥ यदा समस्तं ताय ममं नेति हि तनुपराक्रमा
दुर्जितमपमानि गंतदा निष्फलयाद हिला नितु ग्रंन्तुपाय तः कशनपाउनीयलिप्साह॥ नाति
रिति। परः शत्रुः आपदि गम्यः इति नीतिरितियन्नदापदि गमनं मानिनः शौर्या भिमानहेतो
र्क्रियेलञ्जाकरमित्यर्थः किंतु प्रत्युत चित गा॥ स शत्रुस्त स्यमानिनोऽरिपुऽभ्यंइः विधुं
तुदइति हिनस्ति तिथिपुंस्त्वो राहुरि गा विधुकोरसो दख षष्ठयथः (तुपालमः तस्यैवो
लवायमनोबलिनाबलबद्धे योनेव यात्याः बलिन सबयमिति तो यः॥ ३१॥ नहि हूटो
पाहृतमन्वादिवाक्यात्रु विशेषैः कथ्यादि-यागं कथ्याह्यान्यदिति उकं रवक्रमनग्रीले प्रस

४८

॥श्री॥

राम

द्यपाडनक्षममिति यावत्। स स्वं बलमन्यत्र शाक्नोतीत्याह। तं मन्वादिशास्त्रेण नियंत्रितं परव्यसनकालेऽनियमितं स समन्य
तेऽउच्यते। अनुकरः स लक्षण वैलक्षण्यशब्दार्थस्तयोः सापेक्षत्वं शब्दात् त्यामिथोविरोधानेन शास्त्रार्थेऽयं संज्ञवतीति सा
वः। अत्र दृष्टान्तमाह। तेऽस्तिमिरेयासमानसंधिकरणं यथोस्तेन योकौ वः। सामानाधिकरण्यमेकाश्रयत्वं। कुतः। नतु
तेऽस्ति तयोः समानवस्थानविरोधादिति भावः। तस्मादुभयोरुदितानुदितहोमवद्गि नत्र शास्त्रार्थत्वादि नरेतरशास्त्रविरो
धेन बाधक इति भावः। १८३। तर्हि किमिदानीं कार्यमतमाह। इदं द्वेति। इदं प्रमुख स्यपार्थेन गरस्य गमो गमनं गृहपथु नि स्त्री
गमेति घप्रत्ययः। मा कारितावन्न क्रियतामेवेत्यर्थः। यावत्तावत्परिच्छेदे कास्येयमाना वधाधारणइति चि घः। कल्स
कर्मेतु इमाङि लुङि स्यात्रार्थेन माङ्। योगइत्यङ् प्रतिषेधः। किं तु चेद यद्येदि दिदत्राः। अस्माकमीमे आमौ
स्माकाः तु भद्रस्मदोरन्यतरस्यां रवञ्चेति विकल्पोऽदण् प्रत्ययः। तस्मिन्नणि तु आकास्माकोनि स्यस्मादेत्रः। स
निधिरेव सान्निध्यं। स्वार्थे ध्यञ् प्रत्ययः। ओस्माकानां दंतीनां सानिध्यात्मामनीमेताः शूर हो येण तेनतथोक्ताः। संतु
चेद्यो गैव क्रियतामित्यर्थः। माव प्रकृतायुक्ते तेनैव स्वकार्येण गम्यत इति स्वकार्येण पर्यायोऽस्य तेकारः। का
रणं गम्यते यत्र प्रता कार्यवर्णनात् प्रकृत तेन कंबंधस्य पर्यायोक्तमिति लक्षणात्। १८३। विरुद्धेति। दाशाहोयाद्
वाः वीवयो धान्यादिप्राप्तिः आमा रक्तानुकूलं प्रसारस्तणकाष्ठादि प्रवेशाः। धान्यादि विविध्य। विविधप्राप्ति
रासान रक्तानुकूलं। प्रस्तारस्तणकाष्ठादे प्रवेश इति गेजयंति। तेन प्राये त्तेतथोक्ताः। अन्य गतिरेष्ट्री

पटीका।

सर्ग २

स

45

रा

पर

दिव्यास्त्राणां पर्याहारार्थं नामानां स्वकं घगाइस्वीयाम्बाहरणं समाघन ज्ञार विज्ञे पाणं आसस्त्रप्रकारो प्रवेशनिर्गमौ
पैकेतथो क्ता: (तीव्रो विरोधो जारः पर्याहारस्य कथ्यनइ तिहलापुधः। ब्रजंगोष्ठं। अजस्या होतु संगो
यमिति निवेशयंती ॥ गाइवमाहि षतीपुरी द्विधार पूनरुपरुधंतु ब्रजगाद्वमाहि भत्यां अरिणा ट एवं
विलय ॰ र्थः उ हिया विरोधि तिष्ठिकर्मे वंतजपुरि वेडावक थिलं कर्मे अन्यदी पितं कर्म ॥६४॥ नहि अ
पाय प्रार्थिता माया: कौगतिरित्याशं क्योपेसि वगतिरित्याह ॥ पञ्जलामिति। पांडवो युधिष्ठिरो य
जतां यागं करोतु इं द्रः स्वर्गमवतु रक्षतु ईशानो कृपावन्तु प्रकाशतां वयं द्विपतो अरीन् हनाम मार या
मः आक्रुलमस्यापि डो या ज्ञागमः। सर्वत्र प्राप्तकाले लोट्। तथाहि सर्वे जिनः स्वार्थे स्वप्रयोजनं न
मीहते अनुसंधत्ते इं द्रादि समानयोगक्षेमो नः पार्थः अर्थी न रन्यामः ॥६५॥ प्राप्यतामिति। किं यदि
पतौ शिर छेदेन प्रोछलतोफ़ छता शोणितेनोक्षितेसि के: शास्त्र रकेसो विषयं कं कोऽ हि घना
ते लक्ष्मीः प्राप्यतामिति निदर्शनालंकारः ॥६६॥ इतीतिइति सर्वां जिनः संस्तु मिगं स्य बलं स्य
ते गेन्द्र स्य वाणी रोपयदेवताः विचलित चिपतदेवताः स जयोः संदेहं हस्य जिच्चीनां प्रध्वानैः प्रति
निर्याजेने स पथः। तथा दन्व वदं नर अन्वमोदं तद्वैव स्फुत्प्रेक्षा ॥६७॥ निशाम्पति। अथ ॥२५॥

राम

स्वजंइ द्रियस्थानं येन अधोक्षजो हरिः ताः शेषस्य शेषाच तानस्य बलरामस्य नाः वा वः शेषगवीः गो
स्ताद्वितेनलुकि टच । टित्वात् ङीप् । निशाम्यतीति श्रवणेन दृष्टा निशाम पत्यणीति नेहद्रुमक्ते ॥ तत्र श्राम्य
तोरिदं रूपं अन्यथा निशामयतिस्यात् । अतएव वामनः । निशाम्यति यम पदत्रीज्ञो प्रकृत नेष्टा इतृ
ती वा चापत्यः बहस्पतेः शिष्यापशुद्रवाया निधान्तुव केघशाहृदूसंज्ञया प्रस्तावमव सर
मदिवाव । अतिस्ट प्रवार । प्रस्तावस्यादृवसहेइ यस रः ॥ ६८ ॥ भारती ति । अथकेको
न्यनुस्थानं तरलुद्ध वः आहितः ततो अधि गोर वैपुल्यानां नधायं पथा धर्मभारतं । वा च
मनुद्धतमगर्वितं यथा नया गद्द्स्या पजातहे अग्रे उरतः इति प्राग्य्यादिः लुतध्यस्यपन
हयरन्तु जो बहस्पतिः उतथ्यावरजो जीवइ त्यमरः । गदितेनलुज्या जिया चेद्दतिः । त
द्वितेयेमुपमा ॥ ६९ ॥ किंजगादेत्याह । संप्रतीति । संप्रतिमुसक पाणिनावल
ङ्घेण केवलं स्मरणेतिच ध्वनिः उत्केसतिवक्तु अस्यां प्रतं अयुक्तं । साधूक्ति लावा । अभ्यासमान
योगक्षममप्रसंगादिति च ध्वनिः । संप्रतं शाब्दं स्मार्थत्वात् । तद्योगमावधत्तो सादि नालुमत ॥ त

तथाहि। लेख्यनपत्रेण अर्थे वाच्यनिर्धारिते निर्णीते सति याचि किं व्याहरन्तार्थो वाचं संदेशवचनानि स०८
त्यर्थः। संदेशवाग्वाचिकं स्यादित्यमरः। वाचो व्याहरन्तायामि ति ठकारः। खलु न वाच्यं खलु खल्विति य
यः। खलु मध्यः प्रतिषेधे अन्योवाक्यालंकारे निषेधवाक्यालंकारे जिज्ञासानुनये खलु खल्वित्यमरः
प्यमरः। अलं खल्वोः प्रतिषेधयोः प्राच्यां क्त्वेति क्त्वाप्रत्ययः। इह न पादादौ खल्वादय इति निषेधस्त्वो
देशकालनिप्रायकत्वात् ममस्वार्थे स्यस्य खल्वादावेव स्यात्तद्वैज्ञकत्वान्न च द्वयपादादौ प्रयोगो न दूष्यतीत्यल्प
संधेयं। किं विपक्षार्थो वाचिकमिव हि बलोके मद्वृत्तिरनवकाश इति वाक्यप्रतिबिंबकरणात्।
हृत्स्तावद्दृष्टांतस्तत्त्वेति व्याजेन निंदावगमाद्वाक्योऽनक्त्रति घलक्षणं च्वय एवास्य मः। ८०॥ नहि किंतु सं
४६ क्षेपतोऽस्याह। तथाहि। बलेन निर्णीते निर्णीते तत्वमध्य प्रतिबन्धे मद्वचोद्वयं सपित्राद्वयर्थः। मुरुदितस्य द
तोरवमादरः तेषां रवं जल्पतो जल्पनेप्रयोज्यकर्तृमम प्रयोजनकर्तृत्वं प्रेरकस्त्वमुपेति
श्रोतावक्ष्यामीत्यर्थः। नहि हि पंडितैः सादरं स्वहस्य विरोपशास्याज्ञावत्स्त्री भावेउक्तं इ
ति भावः॥७४॥ ननु रामेणैव सर्वत्र पंचाननो सं प्रतिकितेया वामुरत्तीसाराकय व घाप्रप
वोयमितिह दिनि घायस्तवनित्याह। वर्णैरित्यादित्रयेण। कतिपयैः परिमितैः वर्णैः ॥५६॥

राम

पंचाशतैरेवमातृकाक्षरैः कतिपयैरसाध्वाकीर्णैस्स्वरव्यंजनैर्निपातादिभिर्गुम्फितस्य वाङ्मयस्य
शब्दजालस्य रकारोत्तमितस्यमयतैस्मिन्नुच्यते सार्थमिदं गीयतइतिगेयस्य गानस्यैव स्यैव विचित्र
ताअवांतरभेदं अनंतरंव वनानेदाह्यानंता अपरिमिताजवती त्यर्थः अहो अनल्लेन दृष्टु
केतिविशेषणान्त्यानमयापिवक्तव्यमस्तीत्येकानार्थः। तस्यपुरस्कृतानामेवास्ती तितात्पर्यं।
प्रत्यवयमिवोपादानादनैर्वैपम्यमुपमा॥७२॥ बुद्धेरपीति स्वैरं छेयास्वप्रतिज्ञानुसारेणा
कीर्णमसंगतंव कुत्सिकामयपेहंअनौधीयते किंतु अनुज्झितोपेसंबंधः संदर्भो मधु
रहरेर्तुर्वः कृतेः स्वल्पप्रत्ययः। नामेणानुसंगतमेवाक्यमितिस्फुतिः। असंगतमिवाक्यमितिनिंदा
नगम्यते॥७३॥ षट्पदीयसीमिति कुर्वाणाब्रह्मकार्योम्रदीप्सीमणिकुमाराक्षरा लक्षणवरावनथा
पिघ्नामघेनुवामन्यज सांद्रांकदलीदलमल्लामित्यर्थः अनल्पैर्बहुभिर्गुणैः श्लेषादिभिस्तंतु नि
घकल्पितांवचितांयुतांच विचित्रांशब्दचित्रां चित्ररूपांचवाचंपदीरूपांमियप्रमारयंतीवि
सोद्धारयंती। नामवाम ५ पेवविशेषैवविस्फुतिः। नामवाक्नुनेवंशिपेतिनिंदाचगम्यते। अत्र

माघटीका
४१

प्रह्लोत्सालावतः स्वामी पतिता धातुम्... ...स्वामी ...सम्पदः ...पथा नाधिप धीरः ...वशी खटूयन्ति ...विरा निवह्लासेन ...रथम २॥

विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राहते पुरः॥ हेतुः परिचयस्थैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा॥३१॥

स्कन्धस्य स्तु द्विविषयासं गे येन सर्वोलंकारबोधक ...उपमाप्रतिबोधापि लस्य केनानुकूल श्लेषोय सर्ग
मित्यलंकारसर्वस्वकाराः एकं च पूर्णोपमाद्या विविधमुपसंगात्र श्लेषः प्रतिबोधापित्यनु
पमैवेत्युत्पल्यः॥७४॥ अथोद्धवः स्वसिद्धान्तं वर्णयन् विपक्षनस्य पागर्व परिहरन्नह विमी
तु वर्त्त करोति। विशेषेति। विशेषं विद्वान्तस्य विशेषविदुः विशेषज्ञस्य।ममिमां। स्वादिपाठा
तद्धितायाः समासः। न तु बहुव्रीहि शास्त्रं नीतिशास्त्रं ... उपन्यस्यन्त इति यत्न तु हाहित
उपन्यस्यन्ते इति चेन यतो लसाचैतद्युदुहणमिति पर्यः। विषयस्य प्राधान्यापेल द्विलिंगत्यागन्तु
हाहितुः परिचयस्यैर्ये... ...त्वोपमा ...आम्रेडनमामाननमेवेति याचकः। ननुवे
दुष्प्रकटनमिति ना वः गुणआम्रेडनेत्यादिकः पर्यासः प्रपोपुर। ततः संज्ञायांकः मात्रै वैस्व
कारः॥७५॥ संप्रति स्वयेमतमुपन्यस्यति प्रज्ञेति। अतोऽस्मात्कारणात्स्वामस्या स्तीति स्वाम्य
प्रत्तुः स्वामानेश्चयैरिति निपातः। प्रज्ञो लाघो मंत्रो साहस्थात्री अस्मानिस्वस्य सौनाथावकं सं
पाद्यपितुं पततस्वयत्नु नयवाक्ति माना... ...वेदि पर्यः। अतः हितयरमान्नोप्यधो ...गाहोतु
वस्त्ये साधि (जिगीषोः) वासाम्यक्त पादः प्रभुराशेर... ला निदान अग्नोसा... ह ह दृष्टाता पं

तेव... ...प्रियं जी... स्वामी ... ... ...



१७।

यथो स्माह स्तत्र थामं ग्रोपि आह्योनन्तकेवलो स्याद्द इतिबल नेद्रपश्चपा नः ७८॥ अस्माह वल प्रज्ञा
ती याद्येस्यकं त स्यात् प्रयोजनमाह। सोपधानामिति। ये घोराः धोमंतो नः सोपधाना विश्रा
थांतु त्रिसुका मित्य र्थः अन्यत्र सगंतुकां सोपधडिमित्यर्थः। उपधानं चित्तोद्रेस्याप्नुडकप
र्याय पिचेतिविश्वः (स्थैयसौ) स्थिरत्न संबंधलांछु(ष्ठौ) यसौ) यस्थिरवा द्वादि चक्र निप्रिय द्वि
रस्या दिना स्थिरादेशाः। धियं स्वडयं तिस्वजु पर्यंकं कुर्वति आम्र यंतो त्यर्थः। ज्ञानमस्पर्यं
कपल्यं कोः स्वडयाः समाइसमरः। तत्करो नातितदाच हद्द इति शिवते घोरास्तत्र यथा स्वद्वा
याम निशं आ श्रांतानि ष भावि श्रांताः संतो नातु कदाचिदपि श्रमखदनं जानतेन विद्द ति।
श्रमः खेदो धरसा हेरि तिलक्षणं। धार्त्स्वैकस्त्रो स्माह। श्रांतानन्तुकेवलइति सर्वधर्याधी
राश्रयणीय र्थः। अत्र धियारो प्रमाणायाः स्वच्छयाः प्रकृतत्वमापनो द्रूपोपकारणं यत
त्याणविणामालं कावः। आरोपमाणस्य प्रकृतोपयोगित्वे परिणामलक्षणात्वं॥ ७९॥
अथ प्रजापत्रयोर्वा ल्यां वै षम्यमाह। स्पृष्टांतीति। निम्नाः निशितास्तदाः शरवद्धरण।

तुल्यं क्लीबमलं स्त्रष्टुं नातिअंतः कार्यस्य कायस्य वा अंतरं विद्यातिं वञ्छन्न्या यासेन युक्तु कार्ये सा
धयंतीः यर्यः बहु स्त्रष्टुं शापि व्यापिनाऽपि स्थूले तु मंदेन दहतो वाऽरमनायंत्रो पलेनन्तु स्यं प्रव
यत्नतेन नुतुल्यं क्रियावेतो द्धतिः बहिरेव कार्यस्य कायस्य चेति भावः स्त्रीयते च्छिन्तिः ह्रियतेऽत्य
घात्यहुता बहुप्रयत्नस्य स्त्रष्टुं प्रकर्षग्रहणाय शिवदी तनन्दवपदिताया स्यदं नवतीति भावः।
नद्विनगते यमुपमा॥७८॥ आरं नेति। अशुाः अलं तु हैमे व कार्यमारं जनेको ममस्यतं व्ययहस्व
रितायत्न वतिनवपारं गच्छंतीति भावः। कृतधियः त्रिरश्मितत्वबुद्धयस्तमहारं भाः महोद्योगाः नैव
तिनिराकुलाज व्ययास्तिष्ठंति पापगच्छंतीति भावः॥७९॥ अपि प्रज्ञावान पिवनं प्रमादीति स्य
हृउपायमिति। उपायसंपमाश्रितस्य प्रामस्यापि उपाये नैव कार्यं साधयतोऽपि यर्यः किंतु तस्यार्थे
स्यति भावः। प्रमाद्यतोऽनवधानस्य प्रमादेनावधानेनेत्यमरः। अर्थाः प्रयोजनानि तद्वयंति
तथाहि। शायालुः निद्रालुः। आलोविधिंविडःगाग्रहणादालोभु। मगानुपातीतिमगाः मगव्याधः
यौणादिकः कुत्सयपांतोनिपातः। व्याधो मगवधाजीवी मगयुर्योधकः घसंस्कृत्यपेतत्परो
रते स्मिन् निस्यपश्रायो मगमाणाच्छायिनां व्याधस्यामनु विपस्तानमर्त। विश्रोपः परजित्यचूय
त्यपः। तत्र तीर्थती सपश्रायस्ते मगानां हंतीविश्रोपणं मामान्यसमपेतरूपोर्यांतरन्यासः॥८०॥

४८

भट॥ राम

एवं प्रज्ञायाः अवश्यकर्त्तव्यमुक्तं अथोत्साहस्याप्याह । उद्देनुमिति । जेतुमिच्छुः जिगीषुः एवर वधादस्मा
स्य पिरात्र सुमध्ये बद्दिर्को ह्यादिस्यैषु दिनकृन्रवो दिनकरेण व्याप्तिप्रियमाण आदित्यः । सद्द वत्सा
मुत्साहस्यपजं नउ छंजानस्य वलनुनिरुद्योग इति भावः । उद्देनुं कल्पते कुद्द्यायप्रभवति उ
हृष्टाक्लिरेव प्रमुराकर पिमूलमिस पौः नानालिंगत्वाकुला नानानाम्नः पेत्वइति स्मृतेः प्रतिमासमा
क्रिय तेद्दावाद्दशान्तं तद्येकस्यैव चाद्धादशात्मकं चादशात्मा दिवाकर इत्यमरः । होचार्यमाह यद्यु
णो क्काः हृष्टा द्रष्टव्याः राजानस्तु । अरिमित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्रमतः परं ॥ तथारिमित्रमित्रं च विजिगी
षोः पुरःसराः पञ्चेति विज्ञेयाः ॥ पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चात्तदाक्रन्दस्तदनन्तरं । आसारावनयोश्चैव विजि
गीषोश्च पृष्ठतः ॥ पार्ष्णिग्राहासार आक्रन्दासार इत्यपि । अत्र चत्वार इति शेषः । एवं भवति
जिगीषोर्दश मः । अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः । अनुग्रहे संहतयोः समर्थो व्यस्तयोर्व
धे ॥ मण्डलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिक इति ॥ मध्यमोदासीनाभ्यां सह द्वादश वेदितव्याः
पूर्णोपमा ॥ ८१ ॥ उपायमास्थितस्यैव यत्रा राजन्यप्रमादो दिस्कन्धं । अप्रमादस्सकारमाह ॥ बुद्धिर
वग्रास्त्रीय स्यसः बुद्धिशास्त्रः अमोघवशी पातित्वाच्चनम्याइति भावः ॥ प्रधीकोशः स्वाम्यमात्याः तेषः

हिताऽस्यांगानि ।ताऽस्यांगानि प्रकृतयइत्यमरः। तस्यांगानि गात्राणि तेषां स्पस्प्रहुःस्थग। तद्वैकल्ये रा
ज्ञो वैकल्यादिति भावः। चन्द्रात्मुक्तैद्दाव त्रिमेव गुप्तिरेव कंचुकः कवचं यस्य स तथोक्तः। मंत्रजैर्दैरा
ऽयिते दा... नाः। चरन्तीति चराः एव चारा चराः सुरेव चारिणः पुरुषाः। प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण्प्रत्य
यः। चारश्च गूढपुरुषश्च इत्यमरः। सर्वत्र संचारं कुर्वन्तः स्वपरविषयाः। अन्यथा स्वपरमंडल
कर्मनानादर्शनाद्वस्यैवोपदेश इति निपातनादिति भावः। यथा तत्त्वदेहस्य हरिः हूताः इत्यमरः। हृतं एवंमुखं चा
प्य स्यास्तुरूपः। अन्यथा मूर्खस्येव वाग्व्यवहारादि सिद्धौ लक्ष्यादिकार्ये प्रतिबंधः स्या
दिति भावः। पार्थिवः कोऽपि पुरुषः अन्यस्त्वायं लोक बिलक्षणः कुमानित्यर्थः। अथ लोकाह्लासर्व
दा बुद्धिसंपन्नेनेति वित्तं अतएवाप्रमत्तत्वं। अन्यत्र चरणा निरस्यादि निमान्ते अजैकोपीति
रामेण लोकसंबंधो न तथा तदनुपातिन्यो वा क्विः। सावग्रु द्वित्रासाइत्यादि एक निर्वृतेति नेन सत्वानां
गिनाविरतसंकरः॥८९॥ चतुर्थोपायसाध्यइत्यादिना यत्रश्यातेभवतो यमित्यप्येतन्त्रोचरमाह॥
लोजइति। कालं जानातीति कालज्ञः अस्याऽयं कालइति विडइइत्यर्थः अतोऽनुपसर्गेकइति
ननु स्मरणेत्यादिना कः। विधेः साधुसेकमोपदस्यापबलस्यनाघ्रण्यत्सस्यमही पतेः सौः

रोसा॥

राम

श्यजमेवेति वाक्यमेवेति वाक्कामेति यमेनास्ति किंतु यथाकालमुक्तपक्ष्या स्वपणी यंतथा हि रसा
रस्यंगारादी न निर्वेदादी स्थ येतियनस्य रस मावेविरः नावगृहणं संपानायाः कवेः कवयित्रुरेवं
कुलमोजः प्रो हस्य वे घलं वा स्वः प्रसादः सुकुमारव घलं यानकिंतुनत्र नसानुगुणपेनयथा यो
मजयमप्युपादेयं हि मानालंकारः ॥ ८४ ॥ पदुक्तं क्रियासमभिहारेण विध्यंतं क्षमेतकइ तितत्रो
रमाहा केतति । पैरः मन्तुनिः क्तो अपवारोपर । रोअ त्थश्च यमपन् । तथापना पि स्थूलविक्रि
योनर्थहु विकारः । अनर्थवाक्ता पो अप्रति सन्याये यः सन्दगदोष पारोगद्द पदव वदाय पाा
बदइति दं डी । लानो बल भ्यास्य मरे प्राप्ति स ति को पंकुरते प्रकु यन य धं । तदुक्तं वहिर्दृमिमस्वं
धेनयान स्कालचि प यथः । तेमेवा वागतव लेतिधा कूटमिवाश्मनीति ॥ ८९ ॥ इतश्च श्री
संत वामि न्याह । प्रदि ति । मेनुनाहर्नु वक्क नास्य वहितमंत हिं तंते जोअ पोन रमे कं प्रवत्योतत्र
वातितथा हि । प्रदी पो त्यंत रस्थ्यादृशाया वरयी तेति हैमेलादिकमादत्ते अन्यपास्यपमेवनि यादितवः
श्रांतिद्र्व कमिव क्षात्र फलतीति सर्वथा प्रधाने स्पतव कोमिति नावः ॥ दे ग्राद ती व हृ छाया निरुः त्तेकादे
देवमइ तिविध्यः ॥ पदोषणसामान्य सामर्थ्यं नादर्थानत्र न्याप्तः । पा नहि पौरुषमेवमातृ नि

यं भ्रममाणस्य दैवमेव मे यो विधास्यतीत्यात्रां व्याहृ॥ नेति विद्वानजितः दिष्टमतिथि स्येलि... 
को दैवप्रमाणक इत्यर्थः। दैवं दिष्टं भागधेयमित्यमरः। अन्ये नास्तीति दिष्टमतिरिति तद्भावे दै
कनामेव नालं केते सर्वथा यद्वा विज्ञस्य विनाशादिति भावः। तथापौरुषके वलपुरुषकारेपि ... वादि
५० हणरूपस्यपः। ... तिष्ठति दैवप्रतिकूलस्येतस्य वैफल्यादिति भावः। किंतु तत्र केवलः समकृ
यितारा शब्दार्थौ विव्रूतयोः काव्यशरीरत्वादिति भावः। यथाह वामनः। अदोषो सगुणो सालंकारो
शब्दार्थौ काव्यमिति। दैवं पौरुषं चापेक्षते। अतः पौरुषमप्यावश्यकमेव किंकाले कृते काव्यमिति
शेषः॥ ८४॥ अथ यस्कान्तेः फलमाह। स्थायिन इति। रस्यते स्वाद्यत इति रसः शृंगारादिः रसतेः स्वा
५० दनार्थे त्वात्स्वादरस्य तद्वृत्तिते रसाः इति निर्वचनात्। तस्य रसस्य रसो भवतः स्थायिनः स्थायि
नस्य रस्यादेः रतिहासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहो भयं तथा जुगुप्सा विस्मयश्चेमाः स्थायिभा
वाः प्रकीर्तिताः। ... इत्यलंकारस्य ... प्रयोजनेनानुयानः संचारिणो व्यभिचारि
णो भावाः निर्वेदादयः विभावादीनामप्युपलक्षणमेतत्। यथाप्रवर्तते तदुक्तं। विभावैरनुभावै
व्यक्तः सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः॥ आनीयमानः स्वादुत्वं स्थायी भावो रसः स्मृत इति। यथा...

यिनो स्थिरस्य स्फां त्या कालं प्रतीक्ष्यमाणस्येत्यर्थः तस्यैव कस्य चनेनु र्विजिगीषो तोयकस्यार्थे प्रयोज्ये
यां सोमहीयते राज्ञानः प्रवर्तन्ते स्व यमेवास्य कार्यंसाधयंती त्यर्थः अतः क्षत्रयमिति शोकः।
केचित्तु नावक्रा वृद्धस्यापि रस्सपरूयमाश्रित्य यथा संचारिणः प्रसंगात् गंतु कारन्यो रसाः। स्थावि
नः स्थिरस्यैव कस्य तु रस्य स्वरसार्थं प्रवर्तते। तथा विभिन्नैक स्यवीरस्य संगादौ सदृयद्दति व्याचक्षते।
उपमालंकारः॥ ८७॥ क्षांति पक्षे स्वगुणान रमाह॥ तत्रेति। तत्र २८ वापी स्वपरस्य दृचिंवनेऽभ्यत्र
तंगाचपंत्रास्त्र मोषध प्रयोगं चैव त्रिय स्तनतं गावापविदतं न स्व दावृ चित यामा वापः परीचतन्नष्टा स्ती
वधातमुख्यं पुतं त्वमिति वैजयंती। योगः सामा द्युपायैः अन्यत्र देवताध्याने स्था। योगः स्वह ननोपाय ध्यान
संगतिय क्तिष्विस्यमरः। मंडलानि स्वपरराष्ट्राणि महद्रादि देवता। यतानि वाधिति हूताकेम तानरंत्र णार
संगति युक्ति युक्त्यमरः। मंडलानि स्वपर राष्ट्राणि
राज्ञि क्षाविप वैधेन वानरें प्रावा तिकौविप वैधेनक व्यतद्दति विश्वः। शत्रवः पूर्णी ज्ञाइवत्तु निपहताः सुखेन निगा
ह्याः एवं चास्कतापूर्ताविषयः [illegible]ः स्रोपः उपमैवेति केचित्। ८८। प्रज्ञोत्साहवतः स्वामी स्यात्ताविव प्रभुरा
केन्द्रेलभिस्यकं तदेव व्यनक्ति करेति उत्साहो नाम हानिनः प्रज्ञा बलमंत्र शक्तिरेवे बृहस्पधानमहतां यस्य से
उत्साहरवपादपः करेण बलि नाप्र चायावद्धनी याहस्त पाद्यांव। बलि हस्ता शाखकरइत्यमरः। एषा।

यसौ पप्रथुतरां । स्फुटोद्धृत्याद्योदिति विंशफादेश्चः । प्रथुशब्दात् तेऽजो विशेषणं । सप्रभावः प्रतापश्रयः तेजः । कृशा
नुः अग्निः स्मरः । फलतिप्रसूतइत्यर्थः । फलनिष्पत्तौ मित्रपूर्वक एवोत्साहः । स्वतवीपरिनस्कंधौ लताह
लो वृक्ष इव स्रष्यतीति भावः ॥ रूपकालंकारः ॥ ४९ ॥ विमृष्यकारिणश्च विग्रहमपि विधेयं स्यादि
त्युपेयेणाह ॥ अनल्पत्वादिति । अनल्पत्वात् प्रज्ञोत्साहयोरधिकत्वात् न प्रधानत्वात् मंडलाधिपस्य
वा दूत्यन्यथान अल्पत्वं कुर्यादिति इतस्तरत्वात् प्रधानत्वाज्जायकत्स्वरस्याद्भवंत्यादिस्य वंशवाद्य स्वरस्य इतरेतर
स्वरावीणागानादिना शब्दवत् अथवा आग्रहत्वाद्वंशइव । वंशस्तन्त्र कालः स्वरोच्यते । तस्येतरे स्वराः
षड्जादयः षड्विंशतिगीता अन्येऽपि तथान्यमंडलवर्तिनो राजानः परिवारतां पोष्यतां विभूषणतां यांति त
मेवानुवर्तंत इत्यर्थः । तस्माद्विग्रह एव कर्तव्य इति भावः ॥ ५० ॥ अपीति । किंचानारंभमाणस्य वच
सि किंचित्कृतेन स्वापि विजिगीषोः प्रतापो व्याप्यकस्य परैरन्यैरन्यपतिभिः । शेरवत्तेयादिति स्वोप्यादिताः ज्ञा
निताः अर्थाः प्रयोजनानि विहाय आकाशस्य शब्दैकगुणता अत्रैतां कारणादेव गुणवत्त्वं श्रेष्ठमिति
शकोहिराजा यश्चयमुदासीन एव आकाशवत् स्वमहिम्नैव कार्यसंदेशं प्राप्नुवन् हंत स्वार्थ
नपि स्वकीयतां न यतीत्यर्थः । गुणस्यानित्यत्वाद्धादिज्ञे प्रियमस्य तं तनुष्वितिति वैजयन्ती ॥ ५१ ॥ यातव्येति ।

त्यर्थमेव तदनुप्रालितावेयं उपनेसंगो भी भावेन संकरः॥८६॥ अथ विग्रहस्य करणप्रकारमाह॥ षाड्गुण्यमिति॥८७॥
किं स्वकार्यमेव प्रयोजनं समये वेतनं तु सर्जंत जेप्रानायां स्थूलायां कामिषकाजिताषिण्यामित्यर्थः पृथ्वी के यत्नम
ति विग्रहः॥ वचिस्वपियजादीनां संप्रसारणं॥ यातव्योपि त्रिविध इत्यत्र्यः अरिः पार्ष्णिग्राहो नीतिपार्ष्णिग्राहः
पृष्ठानुधावितो अरिर्दिग्वधीते पूर्वोक्ताः पंक्तिरिः स्थितो नावरवमालाकार समाकिर्णातस्याम ध्यिकद्येतिमित
तेजा॥ नायकश्चाक्तिसंपन्नो त्रिशगुणा नायकाः मतेमध्यमपरिवारचरति क्वचिद्येमेव सकोलक्षेर्षवर्तन इत्यर्थः॥ नस
द्भिन्नायके तेव्यमिति तावेः॥ नायकोनेत विग्रहे त्वरम्यमणावणौ लिवि घः॥ उपमानदा दारइति
कामरूक सार्वधातुके यो दीर्घः॥ नायकोप्यतद्रूपसा॥ अन्यथा अनुस्थानविरोधाल्पकार्थेत्तं त्रिविध
पकले अधिष्ठानेनातिरोधानेनसारोपमाणा तेनुते मैव वोढाहतन्यातप्रातत्यसिद्ध स्तेद्व अनुक्तं तद्धला
द्भि याहादिमालायामिन्त्यत्रपिद्र शक्तिप्रमावादित्रयबले वाप्य तद्र तिशत्रयपेक्षः समरापवाधत्र॥ शक्ति
र्लेप्रभावाद्वाविति विघः॥ षड्गुणास्त्र षाड्गुण्यमिति संधिविग्रहादि षड्गुं चातुर्वर्ण्यादिपाठात्स्वार्थेष्य
ञ्प्रत्ययः॥ तद्विसाहाय्यं न मोघ घविशेषं उपयुंजीत सेवेता रसायनं विहाय पिज्ञरा व्याधिविजिदोष ध
ति समवः॥ एवं सति अवश्य प्रयोक्तुं नानि स्वाम्यादीनि गाजानि च स्वाकारत्वनि स्थिराणिका [illegible] सांतर
समाणा इत्यर्थः॥ म्लाजिस्थ श्च बलस्य॥ बलवंति परपाडनक्षमाणि चन्तवंतीक्ति इदएरंपरा नकाएकं॥ ८८॥

माघटीका

माघटीका

ज्ञानेति। किं च स्थाने अशक्ति विषये ग्रामवृत्तांस्य मावर्तमंगानां स्वांगीनां राज्ञां द्वारी राज्ञा। चक्रात्मया प्र
भावानुसारेण बलानुसारेण च व्यायामे व्यापारे षाड्गुण्य प्रयोगे पप्रमादो च सती सर्थः वृद्धिरूपयो
राज्यस्य सारस्येति भावः। विपक्षे बाधकमाह। अयथाबलं शत्रुं त्यतिक्रमेण यथास्वाद्गुरयद्गु स्य व्य
यी भावनत्र समासः आरंभे व्यायामः क्षयसंपद्दोस्य हानेर्निदानमादिकारणं अनिनातिलि भा
वः तस्मात् स्वस्मात् क्रमकस्माच्चेद्याः स्कंदनम श्रेयस्करमिति भावः। अन्यत्र विशेषस्यापि क्षि प्रशत्या त्य
शक्तिम्रलोव स्कनावस्कधविः। अनोद्धया विषंगीतां मोपमय चगम्यत इति संक्षेपः।।८४।।फलित
माह। तदिति। तत्र स्मादन्यातव्याज धेनस्याकार्येवाच्चं चेदीनामीश्रितारं शिशुपालं भवान्मावमस्तामा
नावमन्यस्वाम न्यतेर्मोङि लुङ्। अन्दातनत्वोन्नेङ्गागमः कुतः पक्षे घ उदात्तः ममतिस्त्रिहोदातस्य रा
रस्य तिष्ठितो दानि तधिनेव पदैव कास्मिन्पदेऽन्यास्वेकमुए तिङ्मलक्षणे च निहतिरपि नस्तिनी चेत्कुरोति
चऔति स्फुरत्याद्दिन्दुत्वा तंपदमेव वक्तेमि। तिपरि नामावलोकेति भावः।।८५।। नवायमेकाकी किंतु
दिष्यति निष्पन्नव्यमित्यतमाह। पावदीति। अर्थो चेदिराजस्य कच्छी अनतोजेतव्यः। स्रुजव पद्दतिमा वेदि
मानुप्राणि। विन्नेःकर्मोणि माङि लुङ्। यद्यस्मात्स्वचेदिराट् राज्ञः प्रांप्य स्वपक्ष्मारांवा सोपक्षस्तेतिवा

जा १

राजयक्ष्मा भयरोगो रोगाणामिव महीभृतां समूहः समष्टिरूपः यथाह वाग्भटः। अनेकरोगानुगतो ब
हुरोगपुरोगमः। राजयक्ष्मा क्षयः शोषो रोगराडिति च स्मृतः। नक्षत्राणां द्विजानां च राज्ञोऽभूद्यदयं पुरा।
यच्च राजा च यक्ष्मा च राजयक्ष्मा ततो मत इति। अनेकोऽजेय इति भावः। एतेन चिरस्थायित्वमसनीय
त्वमोक्षश्चोपपद्यत इति निरस्तं॥ ९६॥ अथास्य सर्वराजसमष्टितामेव द्रढयन् व्याचष्टे। संपादितेत्यादि लो
का मो बाणा पंच यस्य सः। फल्के लाक्षारागयोर्वृत्तिविधा। वाणस्य स्तुहलं कादिपत्रपुङ्खपरेषां
भेदकः शत्रुविदारणः। बाणो बाणासुरः शरश्च गुणिनाश्रीयादिगुणवतामधिज्येन च तेन चेद्येन
कर्मेणा प्रकल्पनीतिकार्मुकं धर्मेण जकर। तेनैव संधानं संधिमिच्छेति अतोनेकावृत्ति भावः। अत्रा पुष्पमा
ले धापंमतने हाला॥ ९७॥ येचेति। किं च अन्येकालयतनशाल्वकरविमदुमादयो राजानस्तमरखे म वा
त्तिमाणुणात्मकाः अत एवेति प्रदेपंतामसवैनमिचेद्यमनुयायिनः अनुयायस्यतः साहश्यमीति भा
वः। जेविच्यातिमात्याद्य इति मिनिः। ज्ञावेष्पदर्थे अनेकनाडुविच्छन्नामण्डयोरिति षष्ठी। प्रति घ पा हि
तापायधाष्ट्रांतरजनीमुखं अनुयातितदृदितिवस्तुनी अलंकाध्वनिः। राहो धांतेगुणेतमइ य
रः। प्रदोषपक्षे हरा त्र्यांशावितिवैजयंती॥ ९८॥ ननु बाणादयोऽस्मान्निरिदानीकृतसंधानानभि
रास्यंती सत्राहकेपजापइति। तेनचेद्येन कृत अल्पोप्युपजापो भेदः। कोहोपजापाविति अमरः। ये

माघटीका
५३
सर्ग२

थाकोपवतः प्रकोपवतः तान्बाणादीन् चित्तः सात्मीनेयापी यनानामिव । काष्ठं दार्वि घनं सेधइ
ध्मामेघसमिरिस्त्रियामिष्यमरः । आत्मोदीपयितो सघः प्रज्वलयित्यती निदीपर्णं यलाकेः हृ । अन्तर्वे
राःसंहृताः अपिमतिरंधोसद्यो विस्फुष्यंती तिजावः ॥१०॥ ततः किंअताह । बृहद्विदिनिधा बृहत् गा
तायोमहासहायवान् रक्षोद्रियान् क्षुद्रतराणि । रज्जुलक्ष्मरेत्यादिना यणादिपरलोपः । सर्वगुणस्य
कार्येस्यान्तपारंगच्छति । तथाहि । अपांसमूहो आपं तस्य समूहः इत्यण् । तेनगच्छतीत्यापगा प
थां गिरिनदीसहानद्यां मेलादिकं तथा मह्येय मिलित्वा नोनिधिमभ्येति । क्षुद्रोपि वृतात् कूम
त्वात्र शैघस्य किं वक्तव्य मित्यपि शब्दार्थः । विशेषणसामान्यसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः ॥
॥१००॥ किं च न केवलं शत्रोरसाध्यत्वं मित्रविरोधं च बाधकं मन्यते इत्याह ॥ तस्येत्यादिनाह येन ।
येचतस्य वेद्यमित्राणि न पाये चैते तदा अपमित्रान्तरपः तद्रूपयेलेपा मितुक्तमतिपाल
मने वैर्घं तारा गमि [illegible] गमेः कर्नुरिल्लुच । अतोपरं [illegible] कोमेप्यातिरिक्तवर्मित्राणि
तस्या मामित्राघद्यपः लोगितारः ॥१०१॥ ततः किमताह । लुखेति ज्ञ्यमनेन प्रकारेण इदमस्य
बुरितिस्थ प्रत्ययः । सर्वस्य विधाता यस्मिन्काले राजके राजसमूहे । गोत्रोक्षोष्ट्रेत्यादिना वुञ् ।
क्वचित्यक्षामस्यचित्योहे तआज्ञाताः । आततायिनोः युधिष्ठिरस्य लेयापि प्रथमेनारिणा ज्ञात राम

५३॥

ज्ञानि नपुंसके भावे क्तः ॥१०.२॥ असन्नु सोपि ग्राग्रुः कोपस्तं जाह पसंज्ञाप्येति । बंधुरेव बांध
वः सध मैराजः अति मरस्य हेमस्कंधाय स्यतसमानस्कंधमिस सपैः स्वांसाद्दायंसं ज्ञाप्या
तिसंघाय अ घ्वरस्य धुरं अध्वरधुरा । ऋक्पूरब्धूरित्यादिना समासांतो अच्प्रत्ययः ।
समासा ता नाप्रकृतिलिंगत्वात तत्पुरुषे परलिंगत्वे टाप् । विवक्षितेनैवाहुमिळति । बहुलः स्वरितः
सन नाक्कृत् । तथापि विरोधेपि घोस विघातको बंधुर्द्रोहि श्चरत्यां तामिति भावः ॥ विद्यापूण
साम्याद्रक्षेक नपुंसकं घरप्रनातिः समासोक्तिः ॥१०.३॥ ननु प्रतिश्रुत्याकरणे दोषः प्रागेव परि हा
रकोदोषस्तं जाह महात्मन इति महात्मनः भजमानान् शरणागतान् रिपून पलुन् इति
किमुत बंधूनिति भावः । अर्थांतरन्यस्यति । सिंधवो महानद्यः समानैः स्वैः पतिः यो सांताः
सपत्नीः नित्यसपत्न्यादि तिङीप् । नकारस्य नगनिम्नगाः गिरिसिद्धे रणो रा । बिंबे प्राप्य यंति
स्वसोभाग्यं ताभ्यः प्रपद्यन्ते सपधैः । अतः परिहारो पन्नईइति भावः ॥१०.४॥ तर्हि स प्रति
पक्षस्यापि पाणिग्रहणार्थे न यापार्थमार्जयामीत्यताह । विराद्धमिति । बलिनः स्वयं प्रबलस्या
रिपु विषये बलात्कारादंड श्चिरा । कचित् रकालेनापि सपद्योमाबूदिति भावः । सिद्धये व

५१

संपदस्त्वसिद्धये नवतीतिशेषः। अविमानस्यो विमानसः कृताः विमनीकृताः वैमनस्यं प्रा
पितास्त्वयर्थः। अरूर्मन स्वस्थ्य श्वेतोरहोरज स्तोकोप ध्वनि विप्रसयः। सलोपौ। अवस्य
च्यापातिकारः। [illegible] शोभनहृदयं येषां तैर्नदुहृदमित्राणि [illegible] लु सुहृद्दुहृदमित्रामित्रयो
निति निपातनात्। छंदस्यामित्रायधस्यानुवत्त्याचित्वान्तुरोधेनापि तु मास्थाः आयुदेवैत्वनुसखासा
रूपे। आशिः प्रायः छंदो भाषायामपि समरः। शनैः शत्रुः दंडे नापि च शत्रुगो कबुतिमित्रं तु वैमनस्यं न
सत्यार्थः। ४५। ननु सुहृत्कार्योत्तुरकार्यं बलीयः इत्यादि मन्यसइति। नाकीनां देवानां प्राप्त
येअरिवधः श्रेयान्प्रशस्यतरः। प्रशस्यस्य श्र इति श्रादेशः। इति मन्यसे तर्हि पुरोडाशानुजां भवि
१२४ अंऽअन्तरचनाकानांइत्यमीसितं कर्तुं इष्टः। कर्मणिक्तः। इत्यमित्यभिमाइति यावत्। यज्ञेतेषां वै
तः। वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं अलंतरां अतिपर्याप्तं अब्ययादाम् प्रत्ययः। शत्रुवधादिति
यं कुरायामवेष्वेनाद्यानां तु सुखापि शत्रुवधस्य स्त्वनुवरस्यादिति नाकेश्वेदं तथा प्यमत्तोत्रि
नातेषां किमेभिः। पिष्ट नक्षत्रप्रलोभो नैव रत आह। अप्तत्तमिति अप्ततंनामि संलोविहां
सः मंत्रारव जिह्वायेषां ते ध्रुमंत्रजिह्वाः घाग्निः ध्रुमंत्रजिह्वः सप्तजिह्वः हृजिह्वाहव्यवा १४७

इति वैजयंती ॥ इति पुरोडाशादिकं हुतमिति तद्देवेति शेषः । यत्र दोषित्यस्य संबंधात् । संदर्भवस्तु श्रोमं
थनं दंडः । क्षुब्धः स्यांतेत्यादिना निपातनादसिद्धं । क्षुभितेन क्षुभितं स्वमथितं स्वस्वार्थसदे
ष्णं वनो घे वर्णनाशो नेव । अलंकारः स्व । अ । श्रमंथनेनाम्लतमुत्पादितमिति यतः कीर्तिमाम्
अतोहृतमेवाम्लतमिति वाक्यार्थयोर्हेतुमद्भावाद्वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ॥ १० ॥ य
न्नायाः प्रतिबंधः कश्चिदस्मारस्ता वासीत्याह ॥ स हि चेतइति । प्रतीक्षायै पूज्यायै पूज्यः
प्रतीक्ष्य इत्यमरः । पितृष्वसा पितृभगिन्यै । विभाषा स्वसृपत्योरिति विकल्पादलुक् ग
मावः । मातृपितृभ्यां स्वसेति षत्वं ॥ तेन वसूनोः ज्ञातमागांस्यपराधानं । आगोपराधे म
न्तुश्चेत्यमरः । स हि चेइति यत्तस्य याप्रतिश्रुतं प्रतिज्ञापितं तत्प्रतीक्ष्यं प्रतिपालनी
यं अन्यथा दोषस्मरणादिति भावः ॥ १८ ॥ सत्यमस्ति प्रतिश्रुतं किल स्यात्मनत्याच
दपि जिहासितमित्याह ॥ तीक्ष्णेति । सतः सत्पुरुषस्य बुद्धिस्तीक्ष्णा निशितस्यादिति

माघटीका
५५

सर्ग २

55

विधिरध्याहारः। एवमुत्तरत्रापि तथा परः तुदतीति अरुंतुदा शस्त्रवन्मर्मच्छेदिनी न भ
वेत् अहिंसैव परं पीडयेदित्यर्थः। कर्मव्यापारः प्रतापवत् तेजस्वी न मंदं स्यात् तथापि
शांतं स्यात् न तु हिंस्यादिवत् हिंस्रं भवेदित्यर्थः। मनुष्यचित्तं सोद्यम अभिमानोद्यं स्या
त्तथा। पीडापतापयतीति पीडापतापिश्च न्यायदिव · प्रं परसंतापि न स्यात्। वाग्मिनो वक्तुः
सत्तो वागेकरूपा स्यात् वाग्मी सत्यमेव वदेदित्यर्थः अतः सत्यसंधस्य प्रतिकृता
र्थकारिणी नेहेति भावः। अत्र प्रकृतापः प्राचां प्रकृतानां बुद्धिकर्ममनसां च तुल्यधर्मौ
पम्याद्वनम्रादीपकालंकारः। प्रकृताप्रकृतानां च समस्वतुल्यधर्म औपम्यं गम्य
ते। यत्र स घवकं तन्निगद्यते इति लक्षणात्। बुध्या हीनां शास्त्रा दिव्यतीति कर्माण्व्यव
त॥८२॥ अथाकस्याः काले चैद्यवधइत्याह। स्वयमिति। किंच अतो भानुमा
निव स्वयं हन्तुं प्रसादोनु यहः प्रकाशाद्य यस्य न स्य चैद्यस्यांताय से समयावधिं ॥५५॥

नियतकालावस्थानं अप्राप्तजवानपि नालं न शक्तोनु तथा च व्यथापकोसेनोच्यामन्यन्न किं
चित्फलं स्यादिति भावः ॥१०१०॥ तर्हि किमर्थं लोके स्थैर्य वत्स्याह । क्वचेति । किंतु क्वचिद् का
र्यवशात् विधिस्थ प्रणिधिर्यतद्दति प्रणिधियो गुरुचारिणः । प्रणिधिर्गुरु प्ररणपद्दति हलायु
धः । तरंत्येभिरिति तीर्थानि मंत्राद्युपाध्यायशास्त्रानाविजलावतारऋष्य । योनौ जलावतारस्य तीं
र्थ्याद्युपाध्यायस्यापि । पुण्यक्षेत्रे तथा पात्रे तीर्थं स्यादिति हलायुधः ॥ तेषां तः पदस्थानं पादप्रक्षेपं
चक्रसाद्दुरवगाहस्य एज्यस्य च विच्छिषद्राणुरेवामं तस्य तस्त्वं स्वरूपं अपाताप्रमितियावत् ।
अधःस्वरूपयोरस्त्री तत्स्यमिस्त्यमरः ॥ विदंकुर्वेंतु ॥ विदस्वाने लोट् ॥ विदांकुर्वंत्वित्यत्र ते
ष्यस्यामिति विकल्पादाम्प्रत्ययनिपातः । अंतस्सद्ग्वमानोः तत्तीर्थस्य सुप्रवेशस्या प्रागंतः
प्रविश्य परीक्ष्यन्त्वित्यर्थः ॥ किंतु पर परीरूपकालंकारः ॥ ११॥ आवश्यकं चैतदित्याह ॥ अनुद्धिति ॥
उत्सूत्र उत्साहो नीतिशास्त्रविरुद्धः पदन्यासः पद्यपदे चेपो पि । स्वस्वव्यवहारेपीतिपावत् ।
सत्ता अस्तिः यस्यां सा ॥ अनुत्सूत्रपदन्यासा नीतिपूर्वकसर्वव्यवहारेत्यर्थः ॥ अन्यत्रानुत्स

माघटीका

सर्ग

56

२

अपदो न्यासोनुत्सूत्रस्तु गीसूत्रास्य र र घ पसंख्याने ने रेपेक्षेणा सूत्रास्य रे रेव सर्वो र्थ प्रतिपा
दको न्यासो वृत्तिव्याख्यानग्रंथविशेषो यस्यां सा तथोक्ता सती यथार्थकल्पनया शोभना
वृत्तिर्भृत्या सा यामि दिनि वीका यस्यां सा सद्वृत्तिः अन्यत्र सती र वृत्तिः काशिकाख्या सूत्रव्या
ख्यानग्रंथविशेषो यस्यां सा। वृत्तिर्वैतनी वर्तनेति वैजयंती। संति चिबंधनानि अनु
जीव्यादीनां क्रियावसानेषु दत्तानि गोनिपण्यादिशाद्यतिकपारितोषिकदानानि यस्यां
सा एवं सत्यपि राजनीतिः राजवृत्तिः अपगतः पस्पशो चारो यस्याः सा अपस्पशा चेन्न
शोभते सा भूमिमिव धं वेत्येतद्वचनव्याख्याने मिताक्षरायां दृष्टव्यं। अन्यत्र सन्नि
बंधनं शास्त्रग्रंथो यस्यां सा यथा वर्णामंत्रास्त्र पस्पशो हे रेकदव्यत इति हलायुधः।
अविद्यमानः पस्पशः शास्त्रारंभसमर्थकरूपोद्घातसंदर्भग्रंथो यस्याः सा अपस्प
शा शब्दविद्या व्याकरणविद्येव सा नो नातिनशोभते तस्माच्चारप्रेषणमावश्यकं
इति तस्य रोद्धांधप्रायत्वादिति भावः। अत्रापस्पशेति जनुकाधवच्छब्दयो रेव श्लिष्टत्वा

११५६
राम

कुब्जस्लेषः॥ संहतिः संश्लिष्टं घनेऽस्य त्रयं नालवल्कं बिफलद्वयवदर्थफलस्लेषः॥ अनुसृत्य पद
न्यासेतत्रतनयस्य संनेवाडने यस्लेषः। शाहृविधेवेति एतोपमाव्य सैवतयोः सापेक्षत्वोऽसंवरः॥१२५
नचवक्रवर्जे वरसुखेनहृत्तं तज्ञानमपि तूपजापश्यवत्तेव्य इत्याह॥ अज्ञातेति॥ किं च अज्ञातदोषैः
परेरज्ञातस्य मर्मणि तेषु ध्रुवैः स्वयं परमर्मैः आनिध्वतानि मेघस्याधेपराकृतानि शासनानि तद्
मास्वाद्य नाश्वासवस्तिना कूटलिखितानि येषां तैः उपयवतनैः उमेयत्र मेघस्यामिनि च वेतनं भ
त्ति येषां तैः उभयवेतनैः उभयजीविकाज्ञाहिभिः नेघनगरे वास्तव्यैश्चरैरित्यर्थः॥ न तयोः ममी
वेदिनइत्यमरः। ज्ञातैः सबंधिनः समवायं समवयन्तीति सामवायिकाः संयमुख्याः सविवादयः
समवायान् समवैतीति वक्तु। उद्घुष्य हि धामे तेदत्तहस्ता अस्मानिरेषां लिखितानेवं गृहीतानि
उत्कचेदूषयिता। नेघा विघट्टनीयोः॥१२३॥ उपेतेति॥ किं चा उपायज्ञैः कार्यसाधनकुशलैः नव
वरेतीति वरे गोऽकं चारित्रिः। पवधरा। एकार्थानि लयासहे कृष्योजनानि रजन्या नोसमृतः
राजन्या जिगीषोः स्यैश्यां स्यादिनात्कुवृ। अजातशत्रोरिमां आजातवान्सु दीपुरा इंद्रस्य उपे

यिवांसि॰ प्राप्तवंतिउपेयिवाननाश्वानश्चानश्चेतिक्वसुप्रत्ययांतो निपातः। कर्तारः करिष्यति ह
रवर्षणिलुट् इदं इंद्रप्रस्थे अस्माकं महत्कार्यं भविष्यतीति ध्येरपागाव्याख्येन संनिद्रेराणेनव्य
57 मितिगृहं संसदि सं। तत्र सर्वे मेलयित्वा इत्यर्थः॥२१४॥ ननु तत्राधर्मरकर्मणि को युद्धावका
शाइत्याशंक्य तत्रैव महत्कलहो बीजं संपादयति। सविक्रोष मिति। पांडवाः सु ते युद्धि छि
रेभवंति पूज्ये लयि सविक्रोषं यथा तथा भर्त्सितं चेति सति नरलाघवपलाः संसारेण्ण है
षवंतः पुरे राजवः स्वयेमेवं वैरायिताः वैरंकृता रः शब्दैः वैरकाहाभ कर व मेघेभ्यः के
रण इति वयप्। तेनः कर्तारिल्लु ट॥२१५॥ किं ते सर्वे वैरायिता रे त्याह॥ षट्टीति इह विप
श्रमध्ये राजुमध्ये सह संवह्निपुतो पिवेघेन सह ऐश्वर्यं गतापि सस्नुद्धिषेत्यादिना
धिपायेमूमूजौ राज्ञानः आत्मविपिदो स्वाभिरं वेदिनः स्युः तोर्मे मग्निः बलिपुष्ट
कुलालकाकुला तरा। काकोलुकवरटोरिष्ट बलिपुष्टसकृत्प्रजाः। इत्यमरः। अन्यपुष्टः प

४ सहजचापलदोषसमुद्धतश्चलितदुर्बलपक्षपरिग्रहः। तव दुरासदवीर्यविभावसौ शलभतामलभतासुहृद्गणः॥१०७॥

रम्यतैरिवाविरेण सद्यो स्मादिपक्षसम्पात अ सा। श्रादिस्वत्रान्यत्रा द स्वार्थपरला पथ्य
सादिप्रयोगे पि पञ्चमी। पथ्यन्त्रा विताः पथ्यदतैर्गविच्यते। भावेल्युड्। विण्वदिति दृष्टि
तघ्निकेचिद स्माज्जिः स्वगच्छतद् इत्यर्थः। ओपछंदसिकं वृत्तं॥१२६॥ अथ फलितं विग
मयन्त्रैर्शैषं प्रयुङ्क्ते॥ सहजेति। स्वेनैव दोषेण समुद्धताद स्सः पक्षः सत्तायोगरूप।
पक्षः पार्श्वगरुत्स्याध्यसहायबलञ्जित्तिविषितिवैजयंती। चलितोस्थिरोदुर्बलपक्षप
रिग्रहो यस्य सः असुहृद्गणः शत्रुवर्गः स्तावकवीर्यविभावसौ तेनो वह्नौ। वीर्यशुक्रेप्र
भावे च तेजः सामर्थ्ययोरपि। सूर्यवह्निविभावसू इति विश्वः। शलभतां पतंगत्वं।
समौ पतंगशलभाविप्यमरः। लभत ताङ्गच्छतु। रूपकालंकारः॥१२७॥ इतीति। सहरिरिहं
विशकलितार्थाविवेचितार्थो अनुगतनयमार्गे नीतिमार्गानुसारिणौ दुर्नयस्य बु
लभद्रायकस्येत्यर्थः। अर्गलाभिवाद्यपिञ्जी इति वैधर्म्यरूपकालंकारः॥ तद्विघ्नं

२ इतिविशकलितार्थमिद्वीवाश्रमेनामनुगतनमार्गामार्गेणैदुर्नयस्यान्तरेकरिपुरुदस्थाऽद्भुतकैरुध्रितोरस्कठनच्छिन्नं निष्कर्मश्रीस्तुतांशुभ्रुवान्नरसः॥१

॥१०१

माघटीका काव्य

सर्ग२

निलंबनाद्दस्य मरः। अनए वज्रनितमुदंहरेः कृतानं दांउत्थितेउन्नगेउरस्थल्के नियतीं। नलिपक
वानिरयंस्त्रीत या कृतां नान्येतिमंत्रगुप्तिः। उद्भवस्येमां ओद्रवीए नांपूर्वी कां वावं सुकृ
न्कृतवान्। भाषायां सदृव सस्कृवद् ।तिद्धस्तु प्रत्ययः। उत्थैरेवो ब्रुवैः। उन्नतः सन्नअ
ययसर्वेनाम्नामक अव्ल्कूदेरित्यकर प्रत्ययः। उदस्थादोसनादुच्छितवान् उदेनुर्धवे
र्णाद्दस्यस्य प्रसादीहरणमेतत्। रूपकानुप्रासालंकारो॥ मालिनी वृत्तं॥८२॥
इति श्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारपारीण श्रीमहोपाध्याय कोलाचलमल्लिनाथ
सूरिविरचितायां माघकाव्यव्याख्यायां सर्वंकषाख्यायां द्वितीयः सर्गः
५८ समाप्तिमगात्॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः श्रीमद्दुर्गायै नमः श्रीगुरुभ्यो नमः। श्री
मल्लिनाथाय नमः श्रीहरये नमः श्रीरामाय नमः॥ ॐ ॐ श्री श्री श्री श्री श्री श्री
राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम राम

वाकणकरोपनामक श्री ... स्य॥ श्रीराम श्रीरामवीरसिंहस्येदं पुस्तकम्

रामशिव

राम ५८